

Cseresnyési László

KÖNYV A JAPÁN NYELVRŐL

KOSSUTH

Cseresnyési László

KÖNYV
A JAPÁN NYELVRŐL

Bevezetés a japán nyelvészetbe

Kossuth Kiadó

Szaklektorok:
Waseda Mika
Máté Zoltán
Balázi József Attila

Térképgrafika
Bottlik Zsolt

Tipográfia, táblázatok és grafikonok:
Cseresnyési László

Az e-könyv elkészítésében közreműködött és a borítót tervezte:
Pekó Zsolt

Copyright © Cseresnyési László 2020
Copyright © Bottlik Zsolt (térképek)
Copyright © Kossuth Kiadó (elektronikus könyv)

Tartalom

ELŐSZÓ

ÁBRÁK, TÁBLÁZATOK, KONVENCIÓK

1. Bevezetés a bevezetésbe

1.1. Az írásmódról és az átírási rendszerekről

1.2. Japán nyelvtan — madártávlatból

1.3. A (japán) szófaji osztályozásról

2. Történelem, társadalom, nyelv

2.1. Néhány adat a japán népről és nyelvről

2.2. A történelmi idővonal és a japánok elnevezései

2.3. Nyelv, lélek, filozófia

3. Külső kapcsolatok

3.1. Ázsiai nyelvek

3.2. A portugál kapcsolat

3.3. Zárt ország: a hollandok és Dejima

3.4. Franciák, németek és oroszok

3.5. Az ország megnyitása, reformok és az angol nyelv

3.6. Néhány megjegyzés a magyar-japán kapcsolatokról

4. Hangtan

4.1. Néhány szakkifejezés

4.2. Mássalhangzók

4.3. Magánhangzók

4.4. Szótag és mōra

4.5. A zenei hangsúly

4.6. A magánhangzók zöngétlenedése

4.7. A határzönge (rendaku)

5. A japán írásrendszer

- 5.1. Az írás típusai és a „kevert írásmód”
- 5.2. A kanaírás (hiragana és katakana)
- 5.3. A három írásmód funkciói
- 5.4. Az írás történetéről
- 5.5. A kínai írásjegyek történeti és szerkezeti típusai
Függelék: Az alapvető kínai írásjegyek listája
6. A sinojapán írásjegykultúra
 - 6.1. Az írásjegyek olvasatai
 - 6.2. Ateji és kokuji
 - 6.3. Az írásjegykultúrák „átjárhatósága”
 - 6.4. A kanji eltörlésének diskurzusa
7. A „belső” szókészlet
 - 7.1. A japán szókincs rétegei
 - 7.2. Eredeti japán szavak (wago)
 - 7.3. Sinojapán szavak (kango)
 - 7.4 Hangfestő szavak
8. A nyugati nyelvekből átvett jövevényszavak
 - 8.1. Portugál jövevényszavak
 - 8.2. Holland jövevényszavak
 - 8.3. Francia és német jövevényszavak
 - 8.4. Olasz és orosz „kulturális kölcsönszók”
 - 8.5. Az angol kapcsolat és az „integratív kölcsönzés”
9. Frazeológia
 - 9.1. Frazéma, kollokáció, idióma
 - 9.2. Négy írásjegyes idiómák
 - 9.3. Proverbiumok, közmondások
10. Kis japán névtan
 - 10.1. Földrajzi nevek

- 10.2. A személynevek összetevői
- 10.3. Nevek, írásmódok, gyakorisági mutatók
- 10.4. A névválasztás jogi szabályozása
- 11. Státusz, udvariasság és beszédritus
 - 11.1. A tiszteletesség elemei
 - 11.2. Az „adás-kapás” igéi és a benefaktív szerkezetek
 - 11.3. Tiszteleti alakok
 - 11.4. Megszólítások
 - 11.5. Beszédritusok
- 12. Főnevek, névmások, deixis
 - 12.1. Főnevek
 - 12.2. Személyes névmások
 - 12.3. Mutatószók és kérdőszók
 - 12.4. A névmási paradigma
 - 12.5. Tér-deixis és diskurzus-deixis
 - 12.6. A visszaható és kölcsönös névmások
- 13. Igék, melléknevek, álmelléknevek
 - 13.1. Igealakok
 - 13.2. A kopula és a létige
 - 13.3. Tagadó formák
 - 13.4. Főnévből alkotott igék
 - 13.5. Melléknevek és álmelléknevek
- 14. Számok és számlálósók
 - 14.1. Számnevek
 - 14.2. Mértékszók és mértékegységek
 - 14.3. Számlálósók
- 15. Határozók, partikulák, mondatszók
 - 15.1. Határozók

- 15.2. Partikulák
 - 15.2.1. Topikjelölő *wa* és fókuszjelölő *ga*.
 - 15.2.2. Idéző partikulák
 - 15.2.3. Esetpartikulák
 - 15.2.4. Becslőpartikulák
 - 15.2.5. Fókuszpartikulák
- 15.3. Mondatszók és interaktív partikulák
- 16. Idő, aspektus, feltételesség
 - 16.1. A kétféle nyelvtani idő
 - 16.2. A japán igék és az aspektus
 - 16.3. Aspektuális igeösszetételek
 - 16.4. Időfázis és mondatkapcsolás
 - 16.5. Egyidejűség, egymásutániség, relevancia
 - 16.6. Feltételes mondatok
 - 16.6.1. *V-tara*
 - 16.6.2. *V to*
 - 17.6.3. *V-(e)ba*
 - 16.6.4. *V nara*
- 17. Tranzitivitás, passzívum, műveltetés
 - 17.1. Tranzitivitás és az aktív/passzív igealakok
 - 17.2. Műveltető és passzív-műveltető igealakok
- 18. Modalitás és evidencia
 - 18.1. A „modalitás” jelentései
 - 18.2. Valószínűségi (episztémikus) modalitás
 - 18.3. Evidenciajelölés
 - 18.4. A képesség kifejezése
 - 18.5. A szándék és akarat kifejezése
 - 18.6. Kötelezettségi (deontikus) modalitás

19. Mondat és funkció
 - 19.1. Mondatformák és beszédaktusok
 - 19.2. Felszólítás és tiltás: a „meggyőző” (perlokúciós) funkció
 - 19.3. Kérdések és válaszok
 - 19.4. Mellérendelő relációk
20. Nyelvváltozatok, nyelvi tervezés, nyelvpolitika
 - 20.1. A nyelvi norma és a nyelvváltozatok típusai
 - 20.2. Nyelvjárások (dialektusok)
 - 20.3. Szociolektusok (csoportnyelvek)
 - 20.4. Férfi és női nyelv. Életkori változatok
 - 20.5. Kollokvializmus és szleng
 - 20.6. Nyelv és diszkrimináció
 - 20.7. Nyelvi reform és sztenderdizáció
 - 20.7.1. Norma és nyelvjárás
 - 20.7.2. Az idegen szavakhoz való viszony
 - 20.7.3. Az írott nyelv reformja és az írástudás
21. A japán nyelv rokonsága(i)
 - 21.1. A nyelvrokonság fogalma
 - 21.2. A japán-ryūkyūi nyelvrokonság
 - 21.3. Elméletek a japán nyelv rokonságáról

BIBLIOGRÁFIA

Előszó

A Gondolat Könyvkiadónál jelent meg 1979-ben egy kiváló könyv: Papp Ferenc (1930-2001) *Könyv az orosz nyelvről* című munkája. Ebből a műből ugyan oroszul nem lehet megtanulni, de bárki haszonnal forgathatja, aki az orosz nyelvről kíván fontos és érdekes dolgokat megtudni. Sajnos Papp Ferenc műve nem válhatott egy sorozat első darabjává, bár talán akadna olvasó, akit érdekelne egy *Könyv az angol nyelvről* vagy mondjuk egy *Könyv a spanyol nyelvről*.

Szeretem Papp Ferenc munkáját, de azonnal világossá kell tennem, hogy ez a könyv más, mint az övé, ugyanis a *Könyv a japán nyelvről* egyszerre szeretne szólni a nyelvek és a nyelvészet iránt érdeklődő széles olvasóközönségnek, illetve a szakmai közönségnek: főként a japán nyelvészettel ismerkedő diákoknak és nyelvtanulóknak. A szakmai közönség igényeit szolgálja a könyv terjedelmes (bár még így is igen töredékes) bibliográfiája.

Az 1-3. és 20-21. fejezet a művelt nagyközönségnek szól, és remélhetőleg sokak számára érdekes információkat tartalmaz. Ezzel szemben a 4-10. fejezet már tankönyvszerű, a célközönsége szűkebb. A 11-19. fejezet pedig kifejezetten a japánul tanuló, a nyelvet már viszonylag jól ismerő olvasók számára készült. Ez utóbbi (nyelvtani) fejezetek írása közben döbbsentem rá egyébként arra, hogy mennyi mindent kellene még megtanulnom. Kérem tehát az olvasót, hogy tekintsen erre a könyvre azzal a jóságos és megértő szemmel, mint kedves

költőm, Kobayashi Issa (1763–1827) tekintett egyik haikujának a csigájára. Ez az a hírneves, irodalmi csiga, amelyik még mindig csak a hegy lábánál tart ugyan, de azért legalább már elindult felfelé:

Katatsuburi soro-soro nobore Fuji no yama

かたつぶりそろそろ登れ富士の山,

azaz: Na, csiga-biga, lassan-lassan megmászod a Fuji hegyet.

Köszönet valamennyi barátomnak és kollégámnak, akik elolvasták és megbírálták a szöveg egyes részeit. Köszönöm Máté Zoltánnak és Balácsi József Attilának az alapos lektori munkájukat. Köszönöm Osváth Gábornak, hogy útmutatást adott a koreai anyaggal és szakirodalommal kapcsolatban. Köszönet Bottlik Zsoltnak a remek térképekért. Különös köszönet és hála Waseda Mika professzornak, aki éveken át végtelen türelemmel segített a munkámban, és akivel megbeszélhettem minden problémámat. Ezért tehát az előszók elcsépelet kliséje ez alkalommal szó szerint értendő: nélküle nem jöhetett volna létre ez a könyv.

2020. októberében

Cseresnyési László

A Könyv a japán nyelvről email címe: kjny2019@gmail.com

Minden kritikai megjegyzést előre is köszönök.

Ábrák, táblázatok, konvenciók

1. A Hepburn-átírás és a magyar egyezményes átírás néhány hangjelölési eltérése
2. A helyesírási és az átírási norma eltérésének példái
3. Japán tulajdonnevek négy különböző átírási rendszerben
4. A kategoriális és a formális szófaji osztályok különbsége
5. Yamada Yoshio szófaji felosztása
6. A Hashimoto-féle japán szófaji osztályozás
7. Japán régióinak és prefektúráinak térképe (a Ryūkyū-szigetek nélkül)
8. Japán lakosságnövekedése millió főben
9. A koreaiak és kínaiak számának változása
10. A vietnámiak, filippínók és kínaiak számának változása
11. A Ryūkyū-szigetek és környezete
12. A japán nyelvoktatás globális növekedésének mutatói
13. Japán korai történetének idővonala
14. *Siddham* írás Kūkai kalligráfiája nyomán
15. A mássalhangzók képzésmód szerinti osztályozása
16. A mássalhangzók képzésmód és képzéshely szerinti osztályozása
17. Zöngé és prenazalizáció a régi japán nyelvben
18. A japán és magyar magánhangzók fonetikai jegyei
19. A japán magánhangzó-négyszög
20. *Kō* és *otsu* szembenállások
21. *Kō* és *otsu* szótagok
22. A japán nyelv alapmōrai
23. Egy nagoyai épület neve régies ejtésmóddal (*birujingu* < a. *building*)
24. A modern japán nyelv lehetséges mōrai
25. Az Iroha-uta
26. Az orrhangok képzéshely szerinti hasonulása

27. Mássalhangzó-kettőzés a jövevényszavakban
28. Köznyelvi hangsúlytípusok
29. A zenei hangsúlyozás regionális változatai
30. A határzöngé (rendaku) típusai
31. Összetételszerkezet és rendaku
32. Kanji helyett „olvasóbarát” kana?
33. Két írásirány együtt: udon-soba étkezde az országút mellett
34. A két japán szótagábécé: hiragana és katakana
35. A két-két egybeeső kana (yottsugana 四つ仮名)
36. Két Vivaldi (Bibarudi) CD
37. A mássalhangzó-kettőzéses szópárok írásmódjának példái
38. A hiragana és katakana jeleinek eredete
39. Hiragana, katakana, sōgana és a kanjik, amelyekből eredtek
40. Kínai jóslócsont és bronzfelirat
41. Két sinojapán és egy japános (kun) olvasat példái
42. A háromféle sinojapán olvasat példái
43. Atejik és idiomatikus összetételek
44. Országnevek régi ateji és modern katakana változatban
45. Néhány gyakoribb kokuji
46. Biang: a kanji térhódítása a Teréz-körúton
47. A nagy kínai szótárakba felvett írásjegyek száma
48. Normák és feliratok
49. Azonos (hagyományos) egyszerűsítések a mai kínai és a mai japán írásban
50. A klasszikus írásjegyek eltérő egyszerűsítései a mai japánban és a mai kínaiiban
51. Grafikai egybeesések a mai kínai egyszerűsített írásjegyekben
52. Néhány kínai egyszerűsített írásjegy
53. Rokon értelmű szavak a szóképzés három rétegéből
54. Hibridösszetételek
55. Néhány sinojapán írásjegyösszetétel

56. A hangfestő szavak funkcionális típusai
57. A hangfestő szavak szerkezeti alaptípusai
58. Charumera, konpeito, bōlo és a karuta
59. Elemtörlés összetételekben
60. A leggyakoribb japán családnevek
61. Ma Cheng neve és az igazolványa (New York Times 2009.4.20.)
62. Az utónévválasztás változásai
63. Tiszteleti és szerénységi igealakok
64. A tiszteletadó meghajlás fokozatai
65. Egyes főnevek többesítő végződése
66. Személyes névmások többesítő végződése
67. A mutatószók és kérdőszók alapalakjai
68. Határozói és jelzői deiktikus formák, kérdőnévmások
69. A névmási rendszer áttekintő táblázata
70. A japán ige legfontosabb alakjai
71. Az ige informális és formális alakjai jelentő módban
72. A kopula alapvető alakjai
73. A létige legfontosabb alakjai a mai nyelvben
74. Egzisztenciális és lokatív mondatok
75. A jelzői módosító elemek három típusa
76. Melléknév és kopula
77. Álmelléknév és kopula
78. A melléknév tentatív alakja
79. A melléknév töváltozatai
80. Számnevek
81. A számnév helyiérték szerinti tagolása
82. Sorszámnevek
83. Hagyományos mértékegységek
84. Régies számlálószóhasználat
85. Határozók képzése melléknevekből és álmelléknevekből
86. Gyakoriságot jelölő határozók

87. A mondatszók jelzésfunkciói
88. Az időhatározói mondatkötések
89. A japán feltételes mondat négy típusa
90. Tárgyatlan / tárgyias igealakok
91. Cselekvő (aktív) és szenvedő (passzív) igealakok
92. Műveltető igealakok
93. Néhány faktitív műveltető ige kontextusa
94. Potenciális igealakok
95. Három mondatfajta és az állító/tagadó forma
96. Hortatív igealakok
97. Felszólító igealakok
98. Nyelvtörténeti korszakolás
99. A három (+ 1) nyelvjárási tömb sematikus ábrázolása
100. A 'csiga' jelentésű szavak az egyes régiókban
101. A Kansai nyelvjárási tömb belső tagolódása
102. Az igealakok néhány eltérése a keleti és nyugati régióban
103. Férfinyelv, női nyelv, semleges nyelv
104. Fogyaték és nyelvi diszkrimináció
105. Nép- és országnevek, „rasszok” megnevezései
106. Foglalkozásnevek változása
107. A Ryūkyū-szigetek részletes térképe
108. A japán köznyelvi /h/ szabályos megfelelései
109. A japán köznyelvi /e/ és /o/ szabályos megfelelései
110. Hét japán köznyelvi hangsor szabályos megfelelései
111. A '6' jelentésű számnév az ausztronéz nyelvcsaládban
112. A '7' jelentésű számnév az ausztronéz nyelvekben
113. Kínai jövevényszavak japán írásbeliség kora előtti időkből
114. Kínai közvetítésű (véltetően) ind jövevényszavak
115. Protojapán és középkoreai szófejtések

a. angol	n. német	fr. francia	p. portugál
sp. spanyol	h. holland	ol. olasz	o. orosz
k. kínai	kor. koreai	ok. okinawai	szkrt. szanszkrit
lat. latin	gör. görög		

Ebben a könyvben **r i t k í t á s** helyett a szaknyelvi kulcsszavakat KIS NAGYBETŰ, a bekezdések tételszavait **vastagítás**, az egyéb kiemeléseket és a példaként idézett szavakat pedig *dőlt betű* jelöli.

A hosszú példasorok elemeinek vizuális elválasztására a ♦ jel szolgál, más tagoló írásjelek helyett is. Az alábbi táblázat a jelek használatát japán helyett magyar példákon mutatja be.

... > < ...	Egy-egy nyelvi elem eredetének, levezethetőségének a jelzésére szolgál, pl. a <i>match</i> > m. <i>meccs</i> (jövevényszó); <i>képzület</i> < <i>kép</i> (a <i>képzület</i> a <i>kép</i> szóból ered).
... ↑2.2, Shibata ↑ Sibata	lásd a 2.2-es fejezetrészben, lásd <i>Shibata</i> helyett <i>Sibata</i> alatt
... / ...	Szabodon felcserélhető (váltakozó) formákat választ el, pl. <i>ugorsz</i> / <i>ugrasz</i> .
x x	x (hiraganával írva) x (katakanával írva)
<u>aláhúzás</u>	Szükség esetén aláhúzás jelzi a szabadon választható elemek határát, pl. <i>Ken mint tudós / tudósként is kiváló</i> , azaz: <i>Ken mint tudós is kiváló</i> vagy <i>Ken tudósként is kiváló</i> (de az aláhúzás jelzi, hogy nem * <i>Ken mint tudósként is kiváló</i>).
†	Az elavult, régies nyelvi formák jele, pl. † <i>tevepárduc</i> 'zsiráf', † <i>lett legyen bármi is</i> 'bármi is legyen'.

— -	Ebben a könyvben a gondolatjel kvirtmínusz hosszúságú. Az akadémiai helyesírási szabályzatban előírt „nagykötőjel” (—) helyett is rövid kötőjel (-) áll. Ez jelzi a szótaghatárt (pl. <i>a-ka-rat</i> , <i>vas-utas-t</i>), akárcsak a szóalakok tagolását (pl. <i>vas-ut-as-t</i> , <i>vas-utas-t</i>).
.	Az ütemegység (mōra) határát pont jelzi, pl. <i>a.tsu.ka.n</i> 'forró rizsbor' (4 ütem, 3 szótag: <i>a-tsu-kan</i>), <i>a.k.ka.n</i> 'csúcs, fénypont' (4 ütem, 2 szótag: <i>ak-kan</i>).
\bar{x}	A japán köznyelvi zenei hangsúly helyét jelzi (az ütemegység utáni hangmagasságeseést), pl. <i>shī.ro</i> 'fehér' és <i>shi.rō</i> 'kastély'.
◦	A köznyelvi (sztenderd) szóalakkal szemben álló nyelvjárási forma, pl. köznyelvi <i>kaeru</i> megfelelője a nyugati japán dialektusban az ◦ <i>inu</i> 'hazamegy'.
⊙	Fiktív, az átadó nyelvben ténylegesen nem létező elem „kölcsonzésének” a jelölésére szolgál, pl. j. <i>bebī kā</i> 'babakocsi' ← ⊙ <i>baby car</i> . Az angolban használt szavak 'babakocsi' jelentésben pl. a <i>stroller</i> vagy a <i>pram</i> .
♀ ♂	női nyelvi változat férfinyelvi változat
?	Sok beszélő számára „furcsa” formákat jelöl, pl. <i>?sūrū kává</i> (vö. tipikus: <i>erős kává</i>). <i>?Valószínűleg, hogy tudnék jönni.</i> <i>?Megmondta az őszintét. ?Nem szabadott neki kimenni(e)</i> [létező, de alacsonyabb presztízssú változatok]

*	<p>(1) A nyelvben nem használatos forma. Ismét magyar példával: <i>*Ne csukolj már! *Bánatot szerzett szegény anyjának. *Mint zeneszerzőként is híres. *Nem volt szabadott neki kimennie.</i> (vö. <i>Nem volt szabad neki kimennie.</i>)</p> <p>(2) A nyelvészek által rekonstruált, de a régi szövegekben nem adatolt forma.</p>
---	--

Három helynév írásmódja ebben a könyvben eltér a magyar helyesírási normától: a *Tokió, Kiotó, Oszaka* írásmód helyett a *Tókió, Kioto, Ószaka* írásmódot használom.

A **bibliográfiában** a szögletes zárójelben álló szám a mű első kiadásának, az ezt követő szám az általam használt példány megjelenésének az éve. Változatlan utánnyomás esetén dőlt vonalat alkalmazok. Például: Helbig [1988] ³1994 (a ³ index a kiadás sorszám: 3. kiadás), Boas 1940/1966.

Lehetőség szerint a könyvek **azonosítószámát** (ISBN) is megadom az internetes keresés megkönnyítése céljából.

1. Bevezetés a bevezetésbe

1.1. Az írásmódról és az átírási rendszerekről

Japán szövegekben ma két hangjelölő szótagírás (a *hiragana* és a *katakana*) keveredik a kínai nyelvből átvett írásjegyekkel (*kanji*). A japán nyelvi kultúrában a latin betűk főként csak cégek és intézmények nevének rövidítésére szolgálnak (pl. *JTB*, *JR*, *NHK*).¹ A latin betűs átírás japán neve *rōmaji* 'romanizáció', azaz „római” betűs írás.² Mivel a számítógépet használók egy része nem közvetlenül a japán szótagírás segítségével viszi be a szöveget a gépbe, hanem közvetve (a latin betűkön keresztül), a latin betűs átírásnak van némi szerepe a japán írásbeliségben. A japán nyelvnek nincs egyetlen „hivatalos” latinbetűs átírása. Ez a könyv a HEPBURN (j. *hebon-shiki*) átírást alkalmazza, amely ma igen elterjedt, és könnyen elsajátítható bárki számára, aki ismeri az angol mássalhangzók jelölésének tipikus módját. A magyar átírás a magyar betűk szokásos hangértékén alapul.

Hepburn	magyar	Hepburn	magyar	Hepburn	magyar	Hepburn	magyar
s	sz	sh	s	ch	cs	j	dzs
ts	c	z	dz	w	v	y	j

1. A Hepburn-átírás és a magyar egyezményes átírás néhány hangjelölési eltérése

A Hepburn-rendszerben a magánhangzók fölé tett vízszintes vonalka a hosszúság jele, a mássalhangzók hosszúságát pedig a kettőzés jelöli, pl. Hepburn *gakkō* (magyar *gakkó*). A kettőzés módja néhány esetben sajátos: *sh* és *ssh* (pl. *gasshō*, m. *gassó*), *ts* és *ts* (pl. *mittsu*, m. *miccu*), *ch* és *tch* (pl. *shutchō* — **shucchō* helyett, m. *succsó*). Olykor fejtörést okoz az, ha a Hepburn-átírásnak többek közt a sajtóban alkalmazott változata nem jelöli a magánhangzók hosszúságát, így például a *kosho* írásmód utalhat egy 'régí könyvre', de jelölheti a számos, különböző jelentésű, de egyaránt *kōshō* kiejtésű szó valamelyikét.

Az MTA *Keleti nevek magyar helyesírása* c. szabályzata (Ligeti & Terjék 1981) főként a fontosabb tulajdonnevek helyesírását adja meg,³ egyes, a japán kiejtéstől eltérő írásmódokat megtartva (pl. *Kiotó*, *Oszaka*, *Tokió*). A japán nevek orosz, francia stb.

¹ Bár 1893-2002 között nem lehetett latin betűvel írott cégnevet bejegyezni (↑5.3).

² Tkp. „római betűk”, kínai írásjeggyel 羅馬字, de ma szokásos írásmódja inkább ローマ字.

³ Valamint kb. négyszáz köznévet, köztük ősi tisztségek neveit vagy olyan szakszavakat, amelyek zömét talán a szakemberek ismerhetik. Ezek a szavak egyébként helyesírási problémát nem okoznak, pl. *ema* 'templomi fatábla', *mitama* 'az elhunyt lelke', *odori* 'tánc', *kagami* 'tükör'. A szabályzat önkényesen minősít egyes formákat normának, pl. *sōgun* 'teljhatalmú katonai vezető', viszont *sogunátus* 'sōguni rendszer'. Nem tudjuk, kinek a nyelvében létezik ilyen hangrövidülés. Annak azonban örülünk, hogy *kamikadze* mintájára legalább a *zen* nem lesz kötelezően „*dzen*”.

helyesírása is sokszor eltér az *átírásuktól*. Magyarul (vagy akár oroszul, franciául) van tehát egy helyesírási norma, de van egy latin (vagy cirill) betűket alkalmazó átírás is, amely a japán kiejtést jobban tükrözi.

japán írás	magyar		orosz		Hepburn átírás
	helyesírás	átírás	helyesírás	átírás	
東京,	<i>Tokió</i>	<i>Tókjó</i>	<i>Токио</i>	<i>To:kë</i>	<i>Tōkyō</i>
京都	<i>Kiotó</i>	<i>Kjóto</i>	<i>Kuoto</i>	<i>Kë:to</i>	<i>Kyōto</i>
大阪	<i>Oszaka</i>	<i>Ószaka</i>	<i>Oszaka</i>	<i>O:saka</i>	<i>Ōsaka</i>
円	<i>jen</i>	<i>en</i>	<i>уена</i>	<i>эн</i>	<i>en</i>

2. A helyesírási és az átírási norma eltéréseinek példái

Egy latin betűs átírás (romanizáció) alkalmazása attól függ, hogy kik és milyen célra használják. Felvetődött, hogy a romanizáció esetleg helyébe léphetne a japán nyelv bonyolult írásrendszerének: a latin betűs írásra való áttérésnek azonban jelenleg nincs komoly támogatottsága. Másrészt felvetődött az is, hogy a romanizáció használható lenne a japán nyelv elemzése során: az anyanyelvi nevelésben azonban ilyen törekvésről nem tudunk. A japán iskolások tanulják a latin betűs átírást, illetve átírásokat, az anyanyelvi (*kokugo*) tanóra keretében: 1977 óta tananyag az általános iskola 4. osztályában. A romanizáció funkciója ma főként az, hogy kiejtési útmutatást adjon a japán írást nem ismerő külföldieknek. Ezzel a gyakorlati céllal alkották meg a portugál jezsuiták a japán nyelv első romanizációját 1591 táján, és ezért született meg a Hepburn-féle átírás is az 1880-as években.

A Hepburn-rendszer mellett vannak nyelvészetileg következetes átírások is. Ilyen a NIPPON-SHIKI, illetve a KUNREI-SHIKI, két nyelvészeti átírás, amelyek főleg a japán hangrendszert már ismerő olvasók számára hasznosak. Olyanok számára, akik tudják, hogy például a *sa, si, su, se, so* szótagsor második tagja (*si*) nem magyar *sz-szel*, hanem *s-sel* ejtendő. A Hepburn-féle átírásban például a 新 'új' szó írásmódja *shin*, de a nyelvészeti átírásokban *sin*.⁴ Az átírások közti főbb különbségek a következők:

- (1) A Nippon-shiki és a Kunrei-shiki mind az öt japán magánhangzó előtt egységesen „s” jelölést alkalmaz: *sa, si, su, se, so* (Hepburn: *sa, shi, su, se, so*; magyar: *sza, si, szu, sze, szo*). A magyar átírás *sa, su, se* és *so* (Hepburn: *sha, shu, she* és *sho*) szótagjainak az írásmódja a nyelvészeti átírásban *sya, syu, sye* és *syo*.
- (2) Az öt japán magánhangzó közül kettő előtt a /t/ kiejtése is megváltozik, azaz a *ti* és a *tu* szótagok kiejtése nem [ti] és [tu], hanem „csi” [tei] és „cu” [tsu]. A nyelvészeti átírásban *matinasai* 'várj' és *matu* 'vár' az íráskép, viszont a Hepburnben *machinasai* és *matsu* (m. *macsinaszai* és *macu*). A Nippon- és a Kunrei-shiki tehát

⁴ A japánban tehát nem is létezhet olyan eltérő jelentésű szópár, mint pl. a magyar *szín* és *sin*.

nem jelöli a *t*- szótagkezdő módosulását, hanem egységesen a „t” jelölést választja: *ta, ti, tu, te, to* (Hepburn: *ta, chi, tsu, te, to*; magyar: *ta, csi, cu, te, to*).

(3) Sem a Nippon-shiki, sem a Kunrei-shiki nem jelöli a *h*- szótagkezdő módosult kiejtését /u/ előtt (két ajakkal ejtett „fúvóhangféle” [ϕ]), hanem egységesen „h” jelölést alkalmaz: *ha, hi, hu, he, ho* (Hepburn és magyar: *ha, hi, fu, he, ho*).

(4) A Nippon-shiki sajátossága az, hogy jelzi bizonyos, ma már azonos kiejtésű szótagok nyelvtörténeti eredetét, ugyanis a mai nyelv „dzu” és „dzsi” szótagjai két-két különböző forrásból eredhetnek. Ezért a Nippon-shiki *du* és *zu* szótagjának a Kunrei-shikiben a *zu*, a Nipponshiki *di* és *zi* szótagjának pedig *zi* felel meg (magyar: *dzu* és *dzsi*).

(5) A Kunrei-shikiben a magánhangzó hosszúságát kúpos ékezet jelöli, pl. *bō* ’bot’ (Hepburn: *bō*, magyar: *bó*)

A Nippon-shiki használata ma már visszaszorult,⁵ így a Hepburn-rendszerrel szemben lényegében csak a Kunrei-shiki létezik, mint alternatíva. A két romanizáció hívei közti háborúság igen régi. A Hepburn-rendszer első változatát egy tudósokból álló csoport hozta létre, amelynek tagja volt James C. Hepburn (1815-1911) orvos és misszionárius is.⁶ Hepburn úttörő jelentőségű szótárának harmadik kiadása (1886) már a később róla elnevezett átírási rendszert használta. A kör tagjai által 1885-ben alapított társaság a *Rōmajikwai* 羅馬字會, lapjuk a *Rōmaji zasshi* 羅馬字雜誌 volt.⁷ A társaság ugyan 1892-ben feloszlott, de 1905-ben *Rōmaji Hiromekai* ’Romanizációt Terjesztő Társaság’ néven újjáalakult. Amikor azonban a társaság a Hepburn átírás 1908-as változatát „sztenderdnek” (*hyōjun-shiki* 標準式) minősítette, lázadás tört ki, és a romanizációs mozgalom két ágra szakadt.

Ugyanis már 1885 óta létezett egy alternatív latin betűs rendszer.⁸ Ez volt az említett *Nippon-siki Rōmazi* ’japános romanizáció’ (Hepburnben: *Nippon-shiki Rōmaji*), amely, mint láttuk, nem pusztán fonetikus átírás volt, hiszen a /s-/ , /t-/ , /z-/ , /d-/ szótagkezdők esetében nem jelölte a kiejtésnek a szótag magánhangzójától függő (fentebb már említett) automatikus változásait, viszont jelölte egyes szótagok történeti eredetét. Tanakadate 1909-ben megalapította a *Nippon-no-Rōmazi-Sya* Japán Romanizációs

⁵ Bár például az 1885-ben alapított *Meidi-ya* 明治屋 cég megőrizte ezt az írásmódot (Hepburn: *Meiji-ya*).

⁶ Továbbá Basil Hall Chamberlain (1850-1935) japanológus, Toyama Masakazu (外山正一, 1848-1900) költő, Terao Hisashi (寺尾寿, 1855-1923) csillagász, Kanda Naibu (神田乃武, 1857-1923) angol nyelvész, Yatabe Ryōkichi (矢田部良吉, 1851-1899) botanikus és mások.

⁷ Modern írásmóddal: *Rōmajikai* ローマ字会.

⁸ Tanakadate Aikitsu (田中館愛橋, 1856-1952) dolgozta ki, aki eredeti képzettsége szerint geofizikus volt.

Társaság nevű szervezetet, a társaság lapja a *Rômazi no Nippon* címmel jelent meg 1928-tól (1952-től új formátumban, újabban elektronikusan is).⁹

Sok japán reformer értelmiségi valósággal beleszeretett a formás és egzotikus „római betűkbe”. Két költő még romanizált könyvet is publikált: Ishikawa Takuboku (石川啄木, 1886-1912) egy naplót (Is[h]ikawa 1909), Doki Zenmaro (土岐善麿, 1885-1980) pedig egy verseskötetet jelentetett meg (Toki 1910).¹⁰

Japán oktatásügyi szakemberek már 1905-ben megalapítottak egy bizottságot a romanizáció terjesztése céljából, majd 1938-ban egy újabb bizottság alakult.¹¹ A kormányzat már egy évvel korábban állást foglalt a Nippon-shiki módosított változatának használata mellett egy *kunrei* 訓令 'rendelet' formájában. Innen a *kunrei*, azaz 'rendeleti' romanizáció, illetve a *kokutei* 国定, azaz 'államilag meghatározott' romanizáció elnevezés.

Azonban 1954 decembere óta az a hivatalos álláspont, hogy a Kunrei-shiki csupán első az egyenlők között, mert szabadságot kell adni az iskoláknak, sőt az állam szerveinek is abban, hogy melyik romanizációt használják. Nem meglepő tehát, hogy az átírások használatában ma is meglehetősen zűrzavar uralkodik.¹² A romanizációkhoz vö. Kitta (1986), Carr (1939), Reischauer (1940), Hattori (1949, 1953), Gottlieb (2010), illetve Kubínyi (1973) és Senga (2009).

	Nippon-shiki	Kunrei-shiki	Hepburn	magyar
富士	<i>Huzi</i>	<i>Huzi</i>	<i>Fuji</i>	<i>Fudzsi</i>
滋賀	<i>Siga</i>	<i>Siga</i>	<i>Shiga</i>	<i>Siga</i>
正田	<i>Syôda</i>	<i>Syôda</i>	<i>Shôda</i>	<i>Sóda</i>
槌田	<i>Tutida</i>	<i>Tutida</i>	<i>Tsuchida</i>	<i>Cucsida</i>
中部	<i>Tyûbu</i>	<i>Tyûbu</i>	<i>Chûbu</i>	<i>Csûbu</i>
沼津	<i>Numadu</i>	<i>Numazu</i>	<i>Numazu</i>	<i>Numadzu</i>
大洲	<i>Ôzu</i>	<i>Ôzu</i>	<i>Ôzu</i>	<i>Ódzu</i>
小千谷市	<i>Odiyasi</i>	<i>Oziyasi</i>	<i>Ojiyashi</i>	<i>Odzsijasi</i>
小島	<i>Kozima</i>	<i>Kozima</i>	<i>Kojima</i>	<i>Kodzsima</i>
三軒茶屋	<i>Sangendyaya</i>	<i>Sangenzayaya</i>	<i>Sangenjaya</i>	<i>Szangendzsaja</i>
総社市	<i>Sôzyasi</i>	<i>Sôzyasi</i>	<i>Sôjashi</i>	<i>Szódzsasi</i>

3. Japán tulajdonnevek négy különböző átírási rendszerben

⁹ 1886-ban indult a lap elődje. A *Rômaji Sekai* (1911-) és a *Rômaji bungaku* ma is megjelenik.

¹⁰ A költő a saját nevét *Toki*, nem pedig *Doki* formában írta át.

¹¹ *Nihon Rômaji Hiromekai* ローマ字ひろめ会 és *Hyôjun Rômaji Kai* 標準ローマ字会.

¹² A káoszt növelik a populáris átírási módok, például a *Satô* név írásmódja sokszor *Satoh* vagy *Satou*, de a hosszúság jelöletlen is maradhat: *Sato*.

1.2. Japán nyelvtan — madártávlatból

A japán nyelvtan tanulmányozásához ajánlom az olvasó figyelmébe Kiss Sándorné Székely Ilona *Japán nyelvtani összefoglaló* című művét (Székely 1998), az angol nyelvűek közül McGloin & al. (2014) nyelvtanát és gyakorlókönyvét, valamint a *Japan Times* nyelvtani szótárának három kötetét (Makino & Tsutsui 1986, 1995, 2008). A japán nyelvészetben elmélyülni kívánó olvasók figyelmét felhívom még következőkre is: Kuno ([1973] 1994), Iwasaki (2013), Hasegawa (2015, 2018) és Shibatani & al. (2017).

* * *

A következő fejezetek könnyebb érthetősége kedvéért előzetesen át kell tekintenünk a japán nyelvtan legfontosabb elemeit, különös tekintettel a szófajok kérdésére. Szófajokat minden nyelvtan ismer, mert a grammatika mindig *általános* szerkesztési szabályokat ad meg, amelyek nem az *egyes* szavakra, hanem szavak osztályaira (pl. melléknevekre, igékre) vonatkoznak. A szófajok tagjai hasonló szerepet töltenek be a mondatokban, hasonló toldalékok (ragok, képzők) kapcsolódnak hozzájuk, és gyakran még a jelentésükben is van valami közös.

Az európai nyelvtani hagyomány szerint a szófajok, így az igék, főnevek, melléknevek, határozószók, a valóságban létező események, dolgok, állapotok, minőségek, körülmények stb. nyelvi leképezései. Ezért a hagyományos elképzelés az volt, hogy a nyelvekben többé-kevésbé ugyanazok a szófajok vannak. A 9. század elején egy Smaragdus nevű tudós apát teológiai jelentőséget is tulajdonított a szófaji osztályozásnak. Így írt: „Egyesek szerint több van belőlük, mások szerint kevesebb, de az egyház nyolc szófajt ismer el, ami kétségtelenül isteni sugallatra vall. ... Ugyanis a Szentírásban is gyakran szent számként jelenik meg a nyolcas”.¹³

A nyelvészek általában próbálják kerülni a teológusokkal való konfliktusokat, én azonban most meg se próbálok eltitkolni az olvasó elől azt, hogy a japán nyelvben például más szófajok vannak, mint mondjuk a magyarban, az angolban vagy a latinban. A magyarban és a japánban hiába keressük az előjárószókat, de vö. angol *in, at, from*, latin *ante, apud, ad* stb. A latinban és az oroszban pedig többek közt a névelő „hiányzik”.

Nem csak arról van itt szó, hogy minden nyelvben mások a szófajok, hanem arról is, hogy a szófaji osztályozás nagyban függ a nyelvész felfogásától. Néhány éve sokan meghökkentek azon, hogy egy magyar nyelvtan törölte a számnév „fölsleges” szófaját, azaz a számneveket szétosztotta a főnevek (*kettő, negyed*), a melléknevek (*két,*

¹³ Smaragdus a Saint-Mihiel-sur-Meuse bencés kolostor apátja volt. Az említett passzus a *Liber in partibus Donati* első bekezdésében olvasható: „Multi plures, multi vero pauciores partes esse dixerunt. Modo autem octo universalis tenet ecclesia. Quod divinitus inspiratum esse non dubito. ... Octavus est enim numerus frequenter in Divinis Scripturis sacratus invenitur.” (Smaragdus 1986: 1)

számítalan) és a határozószók (*hárman, háromszor, tucatjával*) között (Keszler 2000: 70). Egyébként ugyanígy a névmásokat is szét lehetne osztani a főnevek (*akárki, őnmaga*), a melléknévek (*ilyen, némelyik*), a számnevek (*amennyi, néhány*) és a határozószók (*hová, ahol, kinél*) között.

Mindazonáltal a japánban is azonosítani lehet például az *ige* és a *főnév* szófaját. A japán szótárakban (amiként az európai nyelvek szótáraiban is) a címszavak legalább fele főnév és mintegy negyede ige. A japánban „melléknév” kétféle is van: az egyik *-na* toldalékot kap, ha valamilyen főnév előtt áll jelzőként, pl. *kirei-na machi* ’szép város’, a másik fajta melléknév végződése az *-i*, pl. *utsukushi-i machi* ’szép város’ (az előbbi típus neve *álmelléknév* vagy „*na*”- melléknév, az utóbbi típus neve *melléknév* vagy „*i*”-melléknév).

Mindkét melléknévtípus „tulajdonságot vagy minőséget jelölő szófaj”. Az ilyen, jelentésen alapuló szófaji meghatározás gyengéje persze az, hogy például a *gazdag* és a *bővelkedik* egyaránt „tulajdonságot jelöl”, noha az utóbbi ige, vö. *Irak olajban gazdag* vagy *Irak bővelkedik olajban*. Japánul is állhatna egyébként ebben a mondatban melléknév is (*yutaka* ’gazdag’), de ige is (*tomu* ’bővelkedik’). A japán igék és az *-i* végű melléknévek egyik közös tulajdonsága az, hogy kifejezik az időt, pl. a *kau* ’vásárol’ múlt ideje *katta* ’vásárolt’, a *taka-i* ’magas’ melléknév pedig *taka-katta* ’magas volt’.¹⁴ Az igék *-u*, vagy *-ru* végűek. Csak az ige és a melléknév ragozódik. Több toldalék is követheti egymást (mint a magyarban), de ezek nem a számot és a személyt jelölik, pl. a *tabe-ru* ’eszik’ szótári alak jelentheti azt is, hogy ’eszem, eszel, ...’, a múlt idejű alak, a *tabe-ta*, pedig azt, hogy ’ettem, ettél ...’.

A japán főnévnek nincsenek esetragjai és többes számú alakja sincs. Ha számnevet kapcsolunk egy főnévhez, pl. a *san* ’3’ szót a *kuruma* ’autó’ szóhoz, egy „számlálószó” nevű szócskát kell beiktatni, amely járművek, gépek stb. esetében a *dai* lesz (*kuruma san dai* vagy *san dai no kuruma* ’három autó’, nem pedig **san kuruma*).

A japánban tehát nincsenek előjárószók, de még névutók sem léteznek. A japán mondatban a nyelvtani viszonyokat alapvetően úgynevezett PARTIKULÁK (j. *joshi*) jelölik. Vannak többek közt esetpartikulák, mint pl. az ALANYJELÖLŐ *ga* (SUBJP), a TÁRGYJELÖLŐ *o* (OBJP), a BIRTOKOS *no* (POSSP) partikula, illetve HATÁROZÓI partikulák (ADV P), mint pl. *de, ni, e* stb. Továbbá vannak KÉRDŐ partikulák (QUESTP), mint a *ka*, illetve a beszélő érzelmi attitűdjét kifejező MODÁLIS partikulák (ModP), mint pl. *yo, ne, na*.

S	O	V
<i>Neko ga</i>	<i>gyūnyū o</i>	<i>nonde-iru</i>
macska +SUBJP	tej +OBJP	iszik
		’ A macska tejet iszik.’

¹⁴ A magyarban is előfordul, hogy egy melléknév segédigeként időjelet kap, pl. *szabad* → ?*Nem szabadott segíteniük* (~ *Nem volt szabad segíteniük*). Más felfogás szerint van a magyarban egy *szabadi* melléknév, továbbá van egy „hiányos ragozású segédige” — *szabadz*.

<i>Sensei ga</i>	<i>Ken no</i>	<i>o-kāsan ni</i>	<i>tegami o</i>	<i>kaita yo</i>
tanár +SUBJP	NÉV +POSSP	anya +ADVP	levél +OBJP	írt +MODP

'A tanár levelet írt ám Ken édesanyjának!'

<i>Itsu</i>	<i>Nagoya ni</i>	<i>ikō</i>	<i>ka</i>	<i>nā</i>
mikor	Nagoya +ADVP	menj(ek)	+QUESTP	+MODP

'Mikor is menjek Nagoyába...'

<i>Ken wa</i>	<i>Pari-kūkō de</i>	<i>Mari ni</i>	<i>kirei-na hana o</i>	<i>watashita.</i>
Ken +TOPP	Párizs-repülőtér +ADVP	Mari +ADVP	szép virág +OBJP	adott

'Ken a párizsi repülőtéren szép virágot adott Marinak.'

A „jelöletlen” (alapvető) szórendi minta szerint tehát a mondatot a tárgy és az ige zárja. Ettől a szórendtől eltérő mondatok is előfordulnak, de az ige mondat végi helyzetben marad, pl. *Ken wa Pari-kūkō de kirei-na hana o Mari ni watashita*. Ehhez a jelenséghez vö. Yoshimura (2017).

A japán nyelv sajátása az, hogy külön partikula jelöli a topikot, azaz a társalgásban eleve ismertnek, adottnak tekinthető, vagy már bevezetett valamit („amiről a mondat szól”). A japán TOPIKJELÖLŐ partikula (TOPP) elsősorban a *wa*.¹⁵ Például az *Inu wa kashikoi* 'A kutya okos' kijelentésben az *inu* a topik. A mondat általában a kutyákra vonatkozik, de a *wa* szembe is állíthatja például a kutyákat és a macskákat: *Inu wa kashikoi, neko wa zurui* 'A kutya (+*wa*) okos, a macska (+*wa*) ravasz'. Ha a beszélő egy a látóterében lévő („adott”) kutyára utal, akkor ugyanez lehet a mondat szerkezet, de egy mutatószót is be kell iktatni, hogy kicsit természetesebben hangozzon a mondat: *Kono inu wa kashikoi* 'Ez a kutya okos'. A topik helyzetébe emelt mondatrész nem csak az alany lehet: topikalizálható a tárgy, számos határozó stb.

<i>Sono hon</i>	<i>wa</i>	<i>ima chōdō</i>	<i>musume ga</i>	<i>yondeiru.</i>
az a könyv (+TOPP)		most éppen	lány (+SUBJP)	olvas

'Azt a könyvet most éppen a lány(om) olvassa.'

<i>Sonnani</i>	<i>haya-ku wa</i>	<i>hashirenai</i>	<i>yo</i>
ennyire	gyors-an (+TOPP)	nem tud futni	(+MODP)

'Ilyen gyorsan én már nem bírok futni' / 'Ennyire már nem bírok én gyorsan futni.'

A japánban a jelző megelőzi a jelzett szót, pl. *kashiko-i inu* 'okos kutya' és a birtokos is mindig a birtok előtt áll, pl. *Ken no inu* 'Ken kutyája'. Ezekben a szerkezetekben az

¹⁵ Topikjelölő funkciója van a '*tte* vagy a *nanka* partikuláknak is, pl. *Ken-san'tte dare?* 'Ki az a Ken?' (*dare* 'kicsoda'); *Dare ga sonna bakageta hanashi nanka shinjiru mono ka?* 'Ezt a butaságot meg ki hiszi el?'

inu 'kutya' szó a „fej” (a. *head*), azaz a központi elem, amelyet a módosító elemek „balról előznek”. Ez az általános szerkezeti elv olyan szigorúan érvényesül, hogy a japánban valójában nincsenek is vonatkozó mellékmondatok (tehát nincsenek *aki*, *amely*, *amikor* típusú vonatkozó névmások sem). Magyarul mondhatjuk azt, hogy *a Ken által készített saláta finom*, de használhatunk mellékmondatot is, azaz a fejtől (*saláta*) a másik irányba elágazó szerkezetet: *A saláta, amelyet Ken készített, finom*. Mindkét magyar mondat japán megfelelője ugyanaz: *Ken ga tsukutta sarada wa oishii* (*tsukutta* 'készített' < *tsukuru* 'készít', *sarada* 'saláta', *oishii* 'finom'). Mivel a magyarban kétirányú elágazás lehetséges, a módosító elemeket nem kell olyan nehézkes szerkezetbe zsúfolni, mint például *A London fő szállítási útvonalaként két évezreden át oly nagyon fontos szerepet játszó Temze*. A japánban viszont nincs alternatív megoldás: *Rondon no daidō-myaku to shite nisennen-kan mo jūyō na yakuwari o hatashita Tēmuзу-gawa*.

1.3. A (japán) szófaji osztályozásról

Valószínűleg minden nyelv ismeri a szófajtypusok alapvető kettősségét. Egyrészt vannak *fogalomszók*, azaz főnevek, melléknevek, igék. Ezek ún. KATEGORIÁLIS szófajok, mert többé-kevésbé úgymond „korrelálnak” a nyelven kívüli világ kategóriáival, pl. a főnevek a dolgokkal, a melléknevek a minőségekkel. Másrészt vannak nyelvtani *formaszók* (más néven segédszók, viszonyyszók), pl. *szintén*, *ha*, *mert*, *keresztül*, *sőt*, *ugyanis*, *azért*. Ezek a kategoriális szófajok függelékei, azokhoz képest határozhatók meg mint ún. FORMÁLIS szófajok.

A csupán formális jelentéssel rendelkező szavak tulajdonsága tehát az, hogy KÖTÖTT (a. *bound*) elemek, azaz csak az önálló fogalomszókhoz kapcsolva fordulnak elő, továbbá, hogy ZÁRT (a. *closed*) szóosztályt alkotnak, azaz olyat, amely új tagokkal ritkán bővül, és az elemeinek száma is korlátozott. Például a magyar nyelvben a névelők és a személyes névmások akár fel is sorolhatók — szemben mondjuk a főnevekkel.

KATEGORIÁLIS SZÓFAJOK	FORMÁLIS SZÓFAJOK
kategoriális (fogalmi) jelentés	formális (funkcionális) jelentés
szabad (önálló) előfordulás	kötött (függő) előfordulás
nyílt szóosztály	zárt szóosztály

4. A kategoriális és a formális szófaji osztályok különbsége

A két szófaji alaptípus között van átjárás: egy-egy kategoriális elemből gyakran nyelvtani formaszó lesz. Ennek a folyamatnak a neve GRAMMATIKALIZÁCIÓ. A *kor* szavunk például főnév *a kor divatja* szerkezetben, de toldalékká grammatikalizálódott a *karácsonykor* szóban. Két japán példa: *toki no keika* 'az idő múlása' (*toki* 'idő'), de *vö. kuru-toki* 'amikor jön' (*kuru* 'jön'). Ugyanígy a *tokoro* 'hely' főnév formaszóként

is előfordul 'éppen' jelentésben, pl. *Ken wa ima kaetta tokoro desu* 'Éppen most jött meg Ken' (*ima* 'most', *kaetta* 'megjött', *desu* - kopula). A grammatikalizációhoz vö. Dér ([2005] 2008 és 2013) és Narrog & Heine (2011).

A japán szófajok hagyományos osztályozási kritériuma a ragozhatóság és a mondattani szerep. Csak az európai nyelvtan megismerése nyomán merült fel az a szempont, hogy a szóosztályok abban is különböznek, hogy a valóság eltérő kategóriáit jelölik, pl. az ige cselekvést, a melléknév tulajdonságot, a főnév tárgyat, élőlényt.

A nyugati nyelvészet meghonosítása Japánban összefügg Ueda Kazutoshi (上田萬年, 1867-1937) munkásságával. Ueda Németországban tanult (1890-1894), ahol megismerkedett a kor kiváló nyelvészeivel és az akkor legmodernebb nyelvészeti iskola, az ún. újgrammatikusok módszertanával. Hazatérve a Tókió (Tōkyō) Császári Egyetem tanára lett, és a következő négy évtizedben vezető szerepe volt a japán nyelvészet reformjában (Eschbach-Szabo 1997). Tanítványai közé tartoztak a későbbi iskolaalapítók, 16 köztük a japán grammatika két majdani mestere is: Hashimoto Shinkichi (橋本進吉, 1882-1945) és Tokieda Motoki (時枝誠記, 1900-1967). A modern japán grammatikákban a nyelvtani, szófaji kategóriák meglehetősen különbözőek (ezért szokás beszélni például „Hashimoto-nyelvtanról” vagy „Tokieda-nyelvtanról”).

Az európai szófaji osztályozás hatását tükröző első nyelvészeti munka Tsurumine Shigenobu (鶴峰茂申, 1788-1859) *Gogaku shinsho* 語学新書 ([1833] 1938) című műve. Az első átfogó, a nyugati szófaji osztályozáson alapuló japán nyelvtan pedig Ōtsuki Fumihiko (大槻文彦, 1847-1928) *Kō Nihon bunten* 廣日本文典 (1897) című munkája.¹⁷ Ōtsuki nyolc szófajt különböztetett meg.¹⁸ A névmások (*daimeishi* 代名詞) és számnevek (*sūshi* 数詞) a főnevek alosztályát alkotják, a ragozódó igealakok neve *jodōshi* 助動詞.

FŐNEVEK	<i>meishi</i> 名詞	HATÁROZÓSZÓK	<i>fukushi</i> 副詞
IGÉK	<i>dōshi</i> 動詞	KÖTŐSZÓK	<i>setsuzokushi</i> 接續詞
MELLÉKNEVEK	<i>keiyōshi</i> 形容詞	PARTIKULÁK	<i>teniwoha</i> 弓爾乎波
IGETOLDALÉKOK	<i>jodōshi</i> 助動詞	INDULATSZÓK	<i>kandōshi</i> 感動詞

Yamada Yoshio (山田孝雄, 1873-1958) nagy nyelvtanának a szófaji felosztása viszont már az európai és a japán felfogás szintézise (Yamada 1908: 154-156). Yamada

¹⁶ Többek közt Fujioka Katsuji (1872-1935) altajista, történeti nyelvész, Tōjō Misao (1884-1966) dialektológus, Shinmura Izuru (1876-1967) lexikográfus és nyelvtörténész.

¹⁷ Ōtsuki neve ma főként az 1891-ben kiadott, *Genkai* 言海 című szótár szerkesztőjeként ismert.

¹⁸ Megemlítendő itt, hogy például a kínai nyelvészetben sokáig csak az „igazi” fogalomszókat (實) és az „üres” formaszókat (虛) különböztették meg. Mǎ ([1898] 1988) volt az első nyugati szófaji kategóriákat alkalmazó nyelvtan. Ezek a következők voltak: főnév, névmás, ige, melléknév, határozószó, elöljárószó, kötőszó, partikula, indulatszó.

megkülönböztet fogalom- és viszonyzókat (*kannengo* és *kankeigo*). A fogalomszókat szabad és függő típusra osztja (*jyōgo* és *fukuyōgo*). Az utóbbiak, mint írja, „közvetlenül nem alkotják a mondatváz részét, hanem mindig egy másik szóhoz kapcsolódva, attól függve válnak a mondat elemévé. Ilyen fajta szavak a határozószók, a kötőszók és az indulatszók” (副用語とは觀念をあらはしうることは自用語に同じけれど、直接に文の骨子となることなく、必他の語と結合してそれに依存して文の成分となるものなり。この種の語はかの所謂副詞、接續詞、感動詞と称せらるゝ類のものなり). A „szabad” szavak vagy a *yōgen* 用言 (predikatívumok/*chinjutsugo*: igék és melléknevek), vagy a *taigen* 体言 (képzetszók/*gainengo*: főnevek, névmások, számnevek) kategóriájába sorolhatók.

FOGALOMSZÓK <i>kannengo</i> 觀念語		VISZONYSZÓK <i>kankeigo</i> 關係語	
SZABAD SZAVAK: <i>jyōgo</i> 自用語		FÜGGŐ SZAVAK: <i>fukuyōgo</i> 副用語	
PREDIKATÍVUMOK <i>chinjutsugo</i> 陳述語 „ <i>yōgen no rui</i> ” 用言の類	KÉPZETSZÓK <i>gainengo</i> 概念語 „ <i>taigen no rui</i> ” 體言の類	„ <i>fukushi no rui</i> ” 副詞の類	„ <i>teniwoha no rui</i> ” 亅爾乎波の類 (<i>joshi</i> 助詞)

5. Yamada Yoshio szófaji felosztása

A ma legelterjedtebb japán szófaji osztályozás azonban Hashimoto Shinkichi rendszerét követi (Hashimoto 1934, 1938-1939, 1948, 1959). Ennek felel meg az 1947-ben kiadott *Középiszkolai nyelvtan: beszélt nyelv* (*Chūtō-bunpō kōgo* 中等文法 口語), illetve ezt tükrözik az iskolai nyelvtanok mindmáig.

SZABAD FORMÁK <i>jiritsu go</i> 自立語			KÖTÖTT FORMÁK <i>fuzokugo</i> 付屬語
RAGOZÓDÓK (<i>katsuyōgo</i> 活用語) <i>yōgen</i> 用言	NEM RAGOZÓDÓK (<i>hi-</i> vagy <i>mu-katsuyōgo</i> 非/無活用語) <i>taigen</i> 体言		partikulák <i>joshi</i> 助詞 (nem ragozhatók) igetoldalékok <i>jodōshi</i> 助動詞 ragozhatók
igék <i>dōshi</i> 動詞	névszók főnevek <i>meishi</i> 名詞	módosító és kötőszók határozószók <i>fukushi</i> 副詞	
melléknevek <i>keiyōshi</i> 形容詞	névmások <i>daimēishi</i> 代名詞	főnévmódosítók <i>rentaishi</i> 連體詞	
álmelléknevek <i>keiyōdōshi</i> 形容動詞	számnevek <i>sūshi</i> 数詞	kötőszók <i>setsuzokushi</i> 接續詞	
	indulatszók <i>kandōshi</i> 感動詞		

6. A Hashimoto-féle japán szófaji osztályozás

Ebben az osztályozásban két, a nyugati nyelveírásban nem használatos megnevezés is van.

Az egyik a FŐNÉVMÓDOSÍTÓ (*rentaishi* 連体詞), amely eltérő természetű szavakat foglal magába: a közös tulajdonságuk csupán az, hogy a főnév előtt állva módosítják azt. Főként olyan szavakról van szó, amelyek neve a mai nyelvészetben DETERMINÁNS (*genteishi* 限定詞). Determinánsok a mutatószók, a birtokos és kérdő elemek (mint az a. *my*, a m. *melyik*) és a kvantorok.¹⁹ A KVANTOR (*sūryōshi* 数量詞, a. *quantifier*) mennyiségjelölő formaszó, amely lehet névmási (*minden, valami, senki*), határozói (*kicsit, nagyon, kevésbé, inkább, ennyire*), vagy melléknévi (*kevés, sok, néhány, valamilyen, semmi*), vö. Keenan & Paperno (2012).

Más osztályozási szempont szerint a *rentaishi* kategóriájába tartoznak

- egyrészt bizonyos igei eredetű főnévmódosítók (*-ru, -ta/-da* végződés): *aru* 'egy bizonyos', *arayuru* 'minden', *iwayuru* 'úgynevezett'; *tai-shita* 'jelentős', *chotto-shita* 'némi, egy kis', *tonda* 'rosszkor jött, váratlan';
- másrészt vannak melléknévi jellegű főnévmódosítók is *-na, -taru*²⁰ végződés: *chīsa-na* 'kis', *ōki-na* 'nagy', *okashi-na* 'furcsa', *komaka-na* 'aprólékos' (a *chīsa-i, ōki-i, okashi-i, komaka-i* melléknévekből), *bibi-taru* 'apró', *dōdō-taru* 'méltóságteljes', *ki-taru* 'következő', pl. *ki-taru kin'yōbi* 'jövő péntek';
- harmadrészt pedig vannak határozói jellegű főnévmódosítók: a *yaku* 'mintegy' (*yaku sen-nin* 'kb. ezer ember'), vagy a *tatta* 'csak' (*tatta hitori* 'egyedül', *tatta yokka-kan* 'csak négy nap').

A másik hagyományos szófaji kategória az IGETOLDALÉK (*jodōshi* 助動詞, szó szerint: „segédige”), amely az ige után álló elemek összefoglaló neve:

-nai/-nu (tagadó)	-(r)are (passzív-szenvedő)	-te iru (igeaspektusjelölő)
-tai (dezideratív)	-(s)ase (kauzatív- műveltető)	da, darō (kopula)
-beki ('kell')	-sō, -yō, -rashii, -hazu da (evidenciális, információforrást jelölő elemek, pl. hallomás)	-te morau, te kureru ... (benefaktív, személyes kapcsolati viszonyra utaló elemek) stb.

A jövődő japanológusok kedvéért itt érdemes talán kitérni arra, hogy a szófaji osztályozásnak van sajátos japán hagyománya is.²¹ Keichū (契沖, 1640-1701) és Tōjō Gimon (東条義門, 1786-1843) nyomán a japán szófajok két kategóriáját állították

¹⁹ A névelők is determinánsok, de névelők a japánban nem léteznek.

²⁰ A japánban voltak *-taru / -naru* toldalékkal kapcsolódó jelzők, pl. *seizen-taru heya* 整然たる部屋 'rendes szoba', *shizuka-naru mori* 静かなる森 'csendes erdő'.

²¹ Ehhez vö. Fomin (1959), Bedell (1968: 91-100, 142-175), Maës (1973), Lewin (1982: 28-34), Loosli (1988), Fischer & al. (1989: 15, 32-34).

szembe: *névszói* (ragozhatatlan) szavak: *taigen* 体言 és *igei-melléknévi* (ragozódó) szavak: *yōgen* 用言.²² A 13. század óta ismert a szófajok hármas felosztása is. A *na* 名 ’főnév’ típussal áll szemben a *kotoba* 詞 ’szó’ (mindaz, ami nem főnév és nem formaszó). A formaszók partikulákból alkotott, ma is használt neve a *te-ni-(w)o-ha* てにをは vagy *teniha*.²³ A nemzeti filológia mesterének, Motoori Norinagának (本居宣長, 1730-1801)²⁴ a kortársa Fujitani Nariakira (Seishō, 富士谷成章, 1738-1779) négyes osztályozást alkalmazott:²⁵

<i>na</i> 名 ’nevek’ főnevek	<i>yosoi</i> 装 ’ruhák’ igék, melléknevek	<i>kazashi</i> 挿頭 ’hajdíszek’ határozószók és kötőszók	<i>ayui</i> 脚結 ’lábzsínórok’ partikulák, toldalékok
--------------------------------	---	---	--

A *kazashi* előlről, az *ayui* pedig hátulról kapcsolódik a *na* és a *yosoi* elemhez (pontosabban: fölülről és alulról a függőleges írásirány miatt). Fujitani így bontotta ki ezt a „ruha-metaforát” (1773, Nakada & Takeoka 1960: 89):

師言はく、名をもて物をことわり、
Shi iwaku: na o mote mono o kotowari,
装をもて事を定め、
yosoi o mote koto o sadame,
挿頭・脚結をもて言葉を助く。
kazashi, ayui o mote kotoba o tasuku.
この四つの位は始め一つの言霊なり。
Kono yotsu no kurai wa hajime hitotsu no
kotodama nari.

A Mester mondja: Nevekkel jelölik a tárgyakat,
ruházattal határozzák meg a dolgokat,
hajdíszek és zsinórok révén alakul a mondandó.
E négy dologból formálódik a szavak szelleme.

Suzuki Akira (鈴木胤, 1764-1837) is négyes szófaji felosztást javasolt a *Gengyo-shishuron* (言語四種論, 1824) című művében: főnevek, igék, melléknevek és formaszók.²⁶

²² Gimon néhány fontos műve: *Wagosetsu-ryakuzu* (和語説略図, 1833), *Katsugo-shinan* (活語指南, 1840) és *Tamanoo kuriwake* (玉緒繰分, 1841) — az utóbbiban fejti ki a két szófaji típus elméletét.

²³ Fujiwara no Tameaki (藤原為頭, 13. sz.) *Chikuenishō* 竹園抄 című művében maradt fenn az első japán szófaji osztályozás. Ilyen az *Anegakōji-shiki* 姉ヶ小路式, 15. sz. is. Hármas osztályozás van Rodriguesnél (1604-1608: 58 és 1620: 52): *Na*, *Cotoba* és *Teniuofa* (*Tenifa*) ↑3.2.

²⁴ McEwan (1949), Yanada (1950). Művek: *Mikuni kotoba katsuyō-shō* (御国詞活用抄, k. 1782), *Tenioha himokagami* (てにをは紐鏡, 1771), *Kotoba no tamanoo* (詞玉緒, 1785). Fia, Motoori Haruniwa (本居春庭, 1763-1828) művei: *Kotoba no yachimata* (詞の八衢, 1806-8), *Kotoba no kayoiji* (詞通路, 1828).

²⁵ *Kazashishō* (挿頭抄, 1767) és *Ayuhishō* (脚結抄, [1773] 1778), vö. Takeoka (1961-62).

²⁶ A ragozási rendszerről írott munkája a *Katsugo-danzokufu* (活語断続譜, 1803).

tai-no-kotoba

体ノ詞
'főnevek'

yō-no-kotoba 用ノ詞

shiwaza-no-kotoba

作用ノ詞

'igék'

arikata-no-kotoba

形状ノ詞

'melléknevek'

teni(w)oha

'formaszók, határozósók'

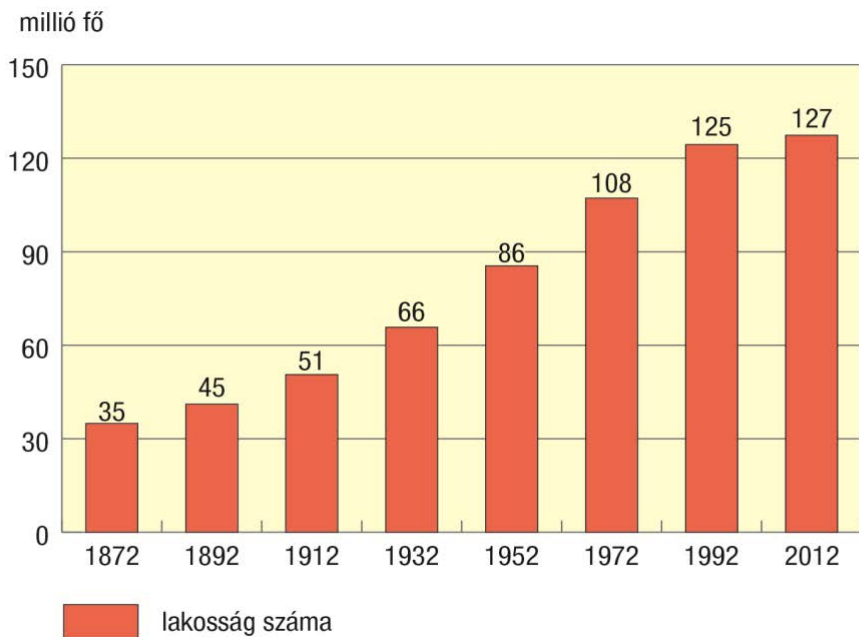

7. Japán régióinak és prefektúráinak térképe (a Ryūkyū-szigetek nélkül)

2. Történelem, társadalom, nyelv

2.1. Néhány adat a japán népről és nyelvről

A japán szigetvilág sokezernyi szigete két és félezer kilométer hosszan húzódik a Csendes-óceán ázsiai pereme mentén. Japán területe ugyan négyszer akkora, mint Magyarországé, de az ország méretét tekintve csak a 62. a nemzetek rangsorában (az Egyesült Államok 26-szor nagyobb nála). Viszont Japán mintegy négyszáz lakott szigetén 126-127 millióan élnek, akik zömükben a japán nyelv valamelyik változatát beszélik — így a japán a beszélők számát tekintve a világ tíz legnagyobb nyelvének egyike.¹ A japánok lélekszáma gyorsan növekedett.

© SZÁM-TÉR-CÉP

8. Japán lakosságnövekedése millió főben
(a Japan Statistical Yearbook 日本統計年鑑 adatai alapján)

¹ A kínai nyelveknek van a legtöbb beszélője 1,4 milliárd (kb. 800 millióan beszélik a sztenderd köznyelvet), százmilliószámú nagyságrendűek az angol, a spanyol, az arab, a hindi-urdu, a bengáli, a maláj-indonéz, a portugál, az orosz és a japán, vö. Lewis (2009) és Ethnologue (online).

Az országnak 34 millió lakosa volt, amikor modern történelmének első szakaszába, a MEIJI-KORSZAKBA (1868-1912) lépett. A TAISHŌ-KORSZAKBAN (1912-26) már 50 millió fölött járt a népesség, a SHŌWA-KORSZAK (1926-89) elején meghaladta a 60 milliót, és ez a szám a korszak végére megkétszereződött.² A HEISEI-KORSZAK (平成, 1989-2019) végére a növekedés lelassult. 2010-ben még 128 millió fölé emelkedett a lakosság, majd megindult a népességfogyás.

Az évi kb. 0,2%-os csökkenés oka az elöregedés és a születések számának csökkenése. Ez számos országban ismert jelenség, amely a régiók sorvadásával, a falvak és kisvárosok elnéptelenedésével jár.³ Japán lakossága a demográfusok véleménye szerint a 21. század közepére esik majd újra 100 millió alá, és addigra mintegy 900 település néptelenedik el (Masuda 2014). 2020-ban, a lakosság negyede 65 évnél idősebb, csak a nyolcada 14 év alatti.⁴ Mivel ez a tendencia folytatódik a jelenlegi, azaz a REIWA korszakban (令和, 2019-), 2050-ig mintegy 25 millió bevándorlóra lenne szükség a jelenlegi népesség szinten tartásához és a munkaerőhiány ellensúlyozásához. 2019-ben a rezidens külföldiek között hivatalosan 269 452 fő, ún. „tanoncként” (*kenshūsei* 研修生)⁵ pedig 367 709 fő volt a fizikai munkát végző, főleg ázsiai rezidensek száma (csupán 22,5%).

Japán nyelvi és etnikai szempontból viszonylag egységes (Coulmas & al. 2008). 2019-ben a regisztrált letelepült külföldiek száma 2 829 416 fő volt, ebből kínai 730 890, koreai 451 543. A koreaiak zöme a Japán kolonialista politika áldozataként „idegen rezidensként” az országban rekedt, „zainichi” koreai.

Még három jelentős bevándorló csoportról kell beszélnünk. 2019-ben vietnámi rezidensek száma hivatalosan 371 755 fő volt, a filippínó (Fülöp-szigeteki) közösség lélekszáma pedig egyelőre valamivel 300 000 fő alatt maradt. A Japánban élő brazilok

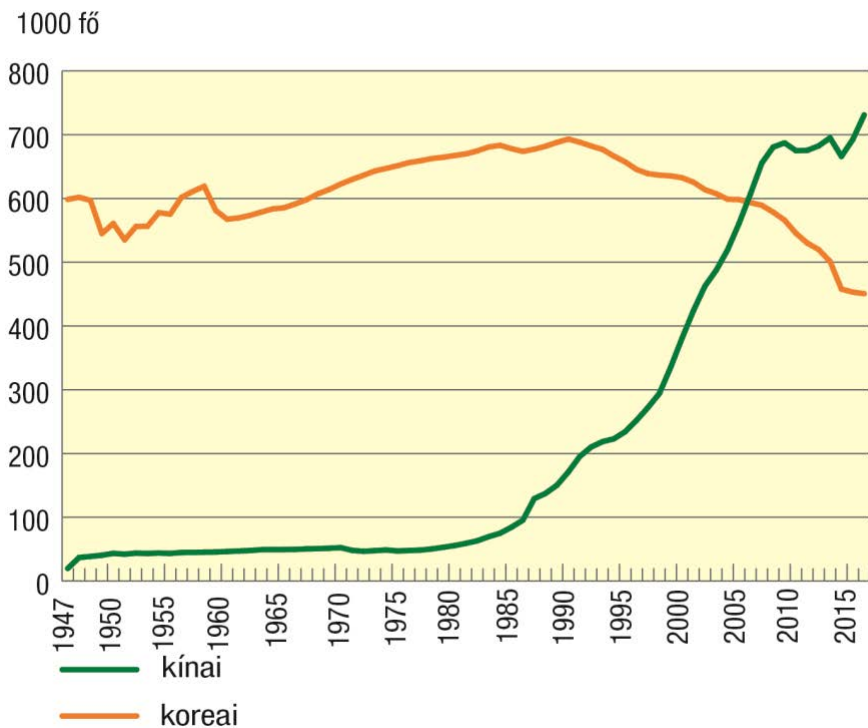
² A Meiji 明治, Taishō 大正, Shōwa 昭和, Heisei 平成, Reiwa 令和 császári jelszók (j. *gengō* 元号/*nengō* 年号, k. *nián hào* 年號). Korszaknév alapú időszámítás Japánban a 7. század óta létezik. A *nengō* régen változhatott a császár uralkodása során (Kínában is, ahonnan ez az időszámítási mód ered). 1868 óta Japánban a korszaknév egybeesik a császár uralkodásával. Ez az *issei ichigen* 一世一元 elv.

³ Az 1980-as évek óta Magyarország lakossága is több, mint 800 ezer fővel csökkent.

⁴ A születésszám csökkenése és az elöregedés a *shōshi-kōrei ka* 少子高齢化 következtében a 21. század közepére a 65 év felettek száma várhatóan a japán lakosság mintegy felét teszi majd ki.

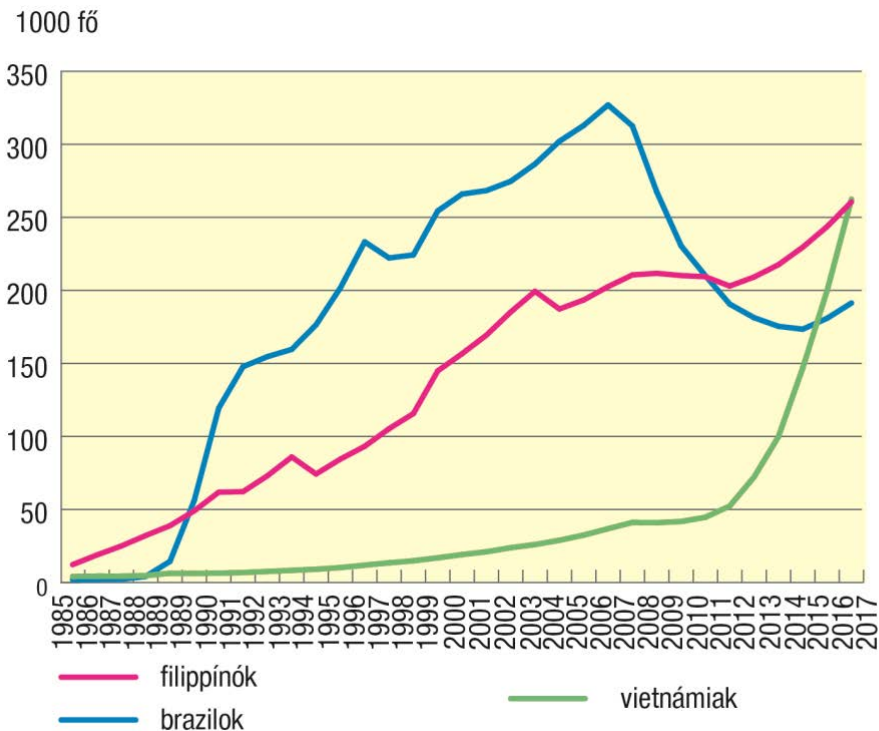
⁵ Az 1993 óta működő, Vietnámból és más ázsiai országokból hozott kétkezi munkásokat kizsákmányoló „tanonc-program” valóságáról, a súlyos emberjogi problémákról folyamatosan cikkezik a japán sajtó is. Ennek ellenére a kormány a program további bővítését tervezi.

és más dél-amerikaiak (kb. 250 000 fő) zömének japán felmenői vannak, így bizonyos értelemben „visszatelepülőknek” is nevezhetők. Japánból 1908 után legalább 220 ezer ember vándorolt ki Brazíliába, Peruba és más dél-amerikai országokba a jobb élet reményében (Masterson 2004).

© SZÁM-CÉP-CÉP

9. A koreaiak és kínaiak számának változása
(a Japan Statistical Yearbook 日本統計年鑑 adatai alapján)

© SZÁM-CÉR-CÉP

10. A vietnámiak, filippínók és kínaiak számának változása (a Japan Statistical Yearbook 日本統計年鑑 adatai alapján)

Történelmi kisebbség a néhány tízezer fős AINU etnikum. Az ainu nyelvnek (amelynek egyébként nem ismerjük a rokonait) már csak tucatnyi beszélője maradt, de ezeknek az idős embereknek is az első nyelvük már a japán. Az ainuk Hokkaidō szigetén, Szahalinon, a Kuril-szigeteken, de egykor még Honshū, a fősziget keleti részén is éltek. Az ainu föld (ainu nyelven *Ainu-mošir*) határa a 8. században még a Shinano folyó volt (a mai Nagano és Niigata prefektúrában). Az ainukat jelölő történelmi terminus az *emishi* 蝦夷. Ugyanennek az írásjegy-összetételnek a másik olvasata az *Ezo* földrajzi név. Ez a korai forrásokban még nem *Hokkaidō* neve, hanem a messzi észak megnevezése volt. A *Hokkaidō* név csak 1869 óta hivatalos. Délen Okinawa, pontosabban a RYÜKYŪ-SZIGETEK, másfél milliós lakosságát általában japánnak tekintik (Ryükyü térképe a 107. ábra, ↑21.2). A ryükyüiak zömének első nyelve ma már a japán, a fiatalok nem beszélik, sőt nem is értik a helyi nyelvet. Nem egy ryükyü nyelv van, hanem öt: *amami*, *okinawai* (*uchināguchi*, *kunigami*), *miyako*,

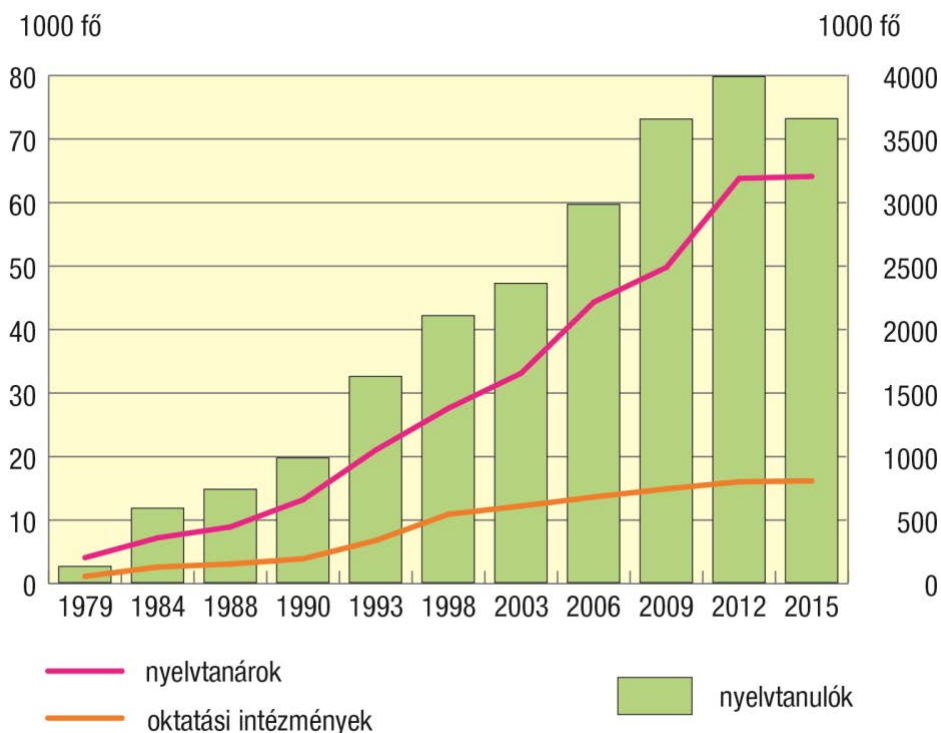
yaeyama és yonaguni. Ryūkyū nyelvei közt alig van KÖLCSÖNÖS ÉRTHETŐSÉG (*sōgo rikai* 相互理解).⁶ A japán köznyelv és a ryūkyūi nyelvek között sincs kölcsönös érthetőség, noha a ryūkyūi nyelvek a japán nyelv talán egyedüli rokonai. Ryūkyū nyelveit a szakirodalom egy része még ma is „japán nyelvjárásoknak” nevezi, aminek egykor politikai jelentősége volt.

11. A Ryūkyū-szigetek helyzete

⁶ A két okinawai változat (az uchināguchi és a kunigami) közel áll egymáshoz, de amami és miyako nyelve között ez a szint a nullához közelít. A *kölcsönös érthetőség* fokozati jellegű, így nem alkalmas kritérium annak eldöntésére, hogy egy nyelvváltozat egy nyelvnek még a nyelvjárása-e vagy már önálló nyelv.

A japán nyelv oktatásával foglalkozó intézmények, tanárok és tanulók száma az 1980-as évektől látványosan nőtt. Az 1972-ben a japán nyelv és kultúra terjesztésének céljára létrehozott Japán Alapítvány adatai szerint ma mintegy négy millióan tanulnak japánul a világon.⁷ Az első felmérés óta a japán nyelvet tanulók száma a harmincszorosára nőtt.⁸

© SZÁM-TÉR-CÉP

12. A japán nyelvoktatás globális növekedésének mutatói

⁷ A Japán Alapítvány (Kokusai Kōryū Kikin 国際交流基金, Japan Foundation) mintegy 20 országban tart fenn kirendeltséget. Egyik feladata a 2010 óta öt fokozatú, évente kétszer megrendezett nyelvvizsga, a *Nihongo Nōryoku Shiken* 日本語能力試験 felügyelete (Japanese Language Proficiency Test, JLPT). Elérhetőségek: Budapest, 1062 Aradi u. 8-10. Tel. 214-0775. <http://www.japanalapitvany.hu>

⁸ https://www.jpf.go.jp/j/project/japanese/survey/result/dl/survey_2015/all.pdf Az ábra az oktatási intézmények, a nyelvtanárok, illetve a nyelvtanulók következő számadatait szemlélteti: 1979 (1145, 4097, 127 167), 1984 (2620, 7217, 584 934), 1988 (3096, 8930, 733 802), 1990 (3917, 13 214, 981 407), 1993 (6800, 21 034, 1 623 455), 1998 (10 930, 27 611, 2 102 103), 2003 (12 222, 33 124, 2 356 745), 2006 (13 639, 44 321, 2 979 820), 2009 (14 925, 49 803, 3 651 232), 2012 (16 046, 63 805, 3 985 669), 2015 (16 179, 64 108, 3 655 024)

A statisztikai növekedés látványos, de az is tény, hogy a japán nyelv nemzetközi nyelvként való elterjedtségéről semmiképpen sem beszélhetünk: a japánnak az európai és az amerikai kontinensen való jelenléte ugyanis minimális. A globális elterjedtség hiányát mutatja az is, hogy a japán nyelvet tanulók 90%-a Ázsiában, Óceániában és Ausztráliában él, és csak 6%-a él az amerikai kontinensen, illetve 3%-a Európában. A közös történelmi múlt rossz emlékei és a jelen konfrontációi ellenére a japánul tanulók mintegy 70%-át három állam adja: Kína (1,1 millió), Korea (850 000) és Indonézia (875 000).

Annak ismeretében, hogy Japán lakosságának 98%-a nyelvi és etnikai értelemben japán, nehezen érthető, hogy a nemzeti homogenitás, azaz a japán „faj”, nyelv és kultúra egysége és közössége miért központi témája a honi közbeszédnek, a médiának és a politikai diskurzusnak. Különös hangsúlyt kap az a gondolat, hogy a japánság *abszolút értelemben véve* egyedi és különleges, és mint homogén egység áll szembe valamennyi más ázsiai néppel és kultúrával, miközben a Nyugat antropológusai szeretnek általában az „ázsiai etnikumokról” értekezni. A japánság egységét és egyediségét abszolutizáló, felfokozott identitástudatot úgy kell elképzelnünk, mint a régi görögökét, akik, vélelmezve „a görög vér és nyelv egységét” (Hérodotosz 8.144), az emberiséget alapvetően görögökre és barbárokra osztották. Az ún. NIHONJIN-RON 日本人論, vagyis a „japánság-diskurzus” nem csak a japán nemzet és kultúra objektív sajátosságait kívánja a kultúrantropológia módszereivel kimutatni, hanem egyben bizonyítani is akarja a japánság páratlan egyediségét.⁹ A nihonjin-ron irodalma óriási: több száz könyv és sok ezernyi tanulmány sorolható ide, ezekhez vö. Befu (2001), Manabe & Befu (1992).

A nihonjin-ron ikonokus műve Benedict (1946). Ruth Benedict (1887-1948) ebben a könyvben pontosan azt tette, amit a tudomány és a nagyközönség egy antropológustól mindig el is vár: rámutatott a vizsgált kultúra *egyedi és sajátos* voltára. Mert ugyan kit is érdekelne egy olyan kultúrantropológiai könyvecske, amelynek a végkövetkeztetése az lenne, hogy „a japánok lényegében olyanok, mint mi”? Benedict ünnepelt könyvének nagyívű általánosításai a hagyományos japán sztereotípiákat és kliséket fogalmazzák újra. Benedict a világháború alatt, írott források és interjúk alapján

⁹ A politikusok nyilatkozatainak kedvelt témája Japán etnikai egyneműsége, ennek egyik korai példája Nakasone Yasuhiro 中曾根康弘 miniszterelnök megfogalmazása (1986): *Nippon wa tantu-minzoku-kokka* 日本は単一民族国家. De nem csak a politikusok térnek vissza időről időre erre a hálás témára, hanem számtalan televíziós talk-show diskurzusa is a „másság” körül forog.

dolgozott, Japánban soha nem járt, japánul sem tudott, de a japanológia tekintélyei szerint mégis remekművet alkotott. Alfred Whitehead szerint az európai filozófia két évezreden át mást se tett, csak Platónhoz írt lábjegyzeteket, a japanológia pedig sokak szerint főleg Benedict könyvének téziseihez gyártott kommentárokat. Tény, hogy például a könyv japán fordításából eddig mintegy 3 millió példány fogyott el, és a mű nagyban hozzájárult a japán lélek egyediségéről szóló mítosz terjedéséhez.

A nihonjin-ron egyik központi tétele a japán *nyelv* egyedisége. A japán alighanem ún. „sziget-nyelv”, azaz a története során számos nyelvvel volt kapcsolata (pl. a kínaival), de eredetét tekintve a Ryūkyū-szigetek nyelvein túl vélhetően nincsenek rokonai. Nyelvileg tehát érthető a SZIGETMENTALITÁS (*shimaguni konjō* 島国根性) jelensége. Ez a kifejezés eredetileg arra utalt, hogy az elszigetelt kultúrában élő emberek gondolkodásmódja beszűkül, és a maguk zárt világából nem is kívánnak kilépni. A „szigetországiság” azonban itt inkább annak a magyarázó elvnek a neve, amely szerint a japán kultúra jelenségeinek zöme egyszerűen az izolált fejlődés következménye. Ugy tűnik persze, hogy tenger hol elválaszt, hol pedig összeköt, mert aligha lehet Japán és a világbirodalomká vált Nagy-Britannia eltérő történetét ugyanarra a cérnaszálra felfűzni. Herder ugyan 1791-ben úgy vélekedett, hogy a két „szigetország” esete ugyanaz: „Japán egy sziget, amely, miként a régi Britannia, minden idegennel szemben ellenséges, és viharos tengerén úgy áll a sziklák közt, mint egy önálló világ.”¹⁰

2.2. A történelmi idővonal és a japánok elnevezései

Japán történelmének legkorábbi időszaka, a zsinórmintás kerámiáról elnevezett JŌMON-KOR kb. 10.000 évvel ezelőtt kezdődött, amikor a jégkorszak már véget ért, a tenger elöntötte a Kyūshū Koreával összekötő földszalvét, azaz kialakult a japán szigettenger. A következő korszak a YAYOI-KOR, amely az időszámításunk kezdete előtti és utáni három-három évszázadot fed le.¹¹ A Yayoi-kor végéről már szól néhány írott forrás — kínai krónika:

¹⁰ „Japan ist eine Insel, die, wie das alte Britannien, jedem Fremdlinge feind ist und in ihrer stürmischen See zwischen Felsen wie eine Welt für sich bestehet.” (*Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*. [1791] 2002, 11. könyv, 5. fejezet).

¹¹ A Yayoi korszak arról tókioi kerületről kapta a nevét, ahol 1884-ben megtalálták a Yayoi kerámia első leleteit (ma a Bunkyo-ku 文京区 része). A Yayoi-kor kezdetét hagyományosan az i.e. 4-3. évszázadtól számítják, de a korszakváltás ennél korábban kezdődhetett.

Az 1. században keletkezett *Hàn Shū* 漢書 földrajzi fejezete szerint Lelang, az észak-koreai régió tengerén van a *wa* (k. *wō*) nép földje, amely száznál több „országból” áll.¹² A *wa* megnevezés a japánokra utal. Az 5. században keletkezett *Hòu Hàn Shū* 後漢書 is említi *Wa* országát (i.sz. 57, 107). *Wa* királya a Keleti Han dinasztia fővárosába, Loyangba ajándékokat küldött. Egy 3. század végi krónika, a *Három királyság története* 三國志 pedig hosszan ír a keleti barbárok (k. 東夷 *dōnggyí*, j. *tōi*) *Himiko* nevű királynőjéről, aki *Yamatai* és 28 *wa* ország úrnője volt a 3. század első felében.¹³ *Wa* országainak és Yamatainak a helye nem ismert: Kyūshū északi része, vagy Nara régiója mellett más lehetőségek is felmerültek.

A 4-5. század során megerősödő Yamato királyi hatalom a mai Nara környékéről kiindulva (Honshū északi és Kyūshū déli részétől eltekintve) kiterjeszti a fennhatóságát, és megveti a lábát a Koreai-félszigeten is. Ezt az időszakot, a dombsíros temetkezésről KOFUN-KORNAK nevezik (3-6. század). Az ASUKA-KOR (6-7. század) a változások kora Japánban: terjed az írásbeliség, a kínai orvoslás, a naptári és más ismeretek — megjelenik egy új és idegen vallás: a buddhizmus. A 6. század végén Shōtoku régensherceg keze alatt formálódik a japán állam. Ezt a folyamatot tetőzik be a Nagy Változás, a Taika átfogó reformjai (645-650). Minden átalakul, még az uralkodót jelölő szó is megváltozik, ugyanis a 7. század utolsó negyedében az uralkodó korabeli megnevezése már nem *ōkimi* 大君, hanem *tennō* 天皇 ’császár’.¹⁴ Japán belép az egységes államiság korába: kezdetét veszi a NARA-KOR (8. század).

Jōmon 縄文 kb. i.e. 12 század - kb. 4. század	Yayoi 弥生 kb. i.e. 3. század - kb. i.sz. 3. század	Kofun 古墳 kb. 3. század - 6. század	Asuka 飛鳥 6. század - 710	Nara 奈良 710 - 794
	wa 倭	Himiko 卑弥呼 Yamatai 邪馬台 3. század	Shōtoku taishi 聖德太子 572-622	Taika 大化 645-650

13. Japán korai történetének idővonala

¹² Kínai címe *Dilǐzhì* 地理志. A hivatkozott [szövegrész](#): 樂浪海中有倭人分爲百餘國.

¹³ A *Három királyság történetének* (*Sānguó zhì*, japánul *Sankoku shi*) a *Wèi zhì* 魏志 (japánul *Gishi*) c. [részéről](#) van szó. A *Himiko* 卑弥呼 név valószínű olvasata *Pimiko* / *Pimeko*.

¹⁴ A legenda szerint az első *tennō*, Jimmu 神武 i.e. 660-ban szállt alá az égből. Japánul nem a *tennō* szó használatos más nemzetek császáraira. A kínai, francia, római, német uralkodók (*empereur*, *caesar*, *Kaiser*) japán elnevezése *kōtei* 皇帝. A *tennō* értelmében egykor használt metonimikus fordulat a *mikado* 御門 jelentése „Magas Porta”, vö. Gilbert és Sullivan operája: *The Mikado*, 1885.

Japán elsődleges elnevezése, a NIHON ~ NIPPON 日本, valójában csupán 607 óta használatos. Egy 10. század végén szerkesztett kínai dinasztikus krónika, a *Táng Shū* 唐書, majd ennek 1060-ra elkészült átdolgozása a *Xīn Táng Shū* 新唐書 szerint ez a „nap eredete” jelentésű elnevezés onnan származik, hogy az ország közel van ahhoz a helyhez, ahol a nap felkel (國近日所出). Innen a hangzatos elnevezés: „a felkelő nap országa”. A *Nippon* szó egyébként ugyanaz, mint a magyarban használt *Japán* név, amelyet a 13. századi velencei kereskedő, Marco Polo *Cipangu*, *Zipangu*, *Jipangu* stb. formában hagyott ránk.¹⁵

A Japánról szóló írásokban néha feltűnik az az állítás, miszerint az ország nevének *Nihon* ~ *Nippon* olvasatai közül az utóbbi militarista, vagy nacionalista ejtészváltozat lenne. Kétségtelen, hogy az „acélosabb” hangszimbolika motiválja a *Nippon* olvasat választását — például keményebb hangzást igényel a szurkolók biztató kiáltása is: *Nippon cha-cha-cha* (?*Nihon cha-cha-cha*), vagy a *Gambare Nippon!* 'Hajrá Japán!' (?*Gambare Nihon*). Az acélos hangzás és a nacionalizmus között esetleg lehet valamiféle összefüggés, de egy, a nemzeti zászlót dicsőítő dalban például a *Nihon* fordul elő: *utsukushii Nihon no hata* 'szép japán lobogó'. Egy 2005-ös felmérés szerint a *Nippon* változat egyébként csak két kifejezésben igazán elterjedt: *Nihon-* ~ *Nippon-ichi* 'Japán első számú ...-ja' és *Nihon-* ~ *Nippon-daihyō* 'japán nemzeti válogatottnak'. Az Ideiglenes Nemzeti Nyelvi Kutatótanács 1934-ben kinyilvánította, hogy csakis a *Nippon* változat a „helyes”, és ezért ma is ezt használják az ország nevének latin betűs átírásaként bankjegyeken, bélyegeken stb.¹⁶ A két olvasat közti választás nem mindig tetszőleges: Utagawa Hiroshige (1797-1858) *Japánhid* című képének az olvasata például attól függ, hogy az ószakai *Nipponbashit*, vagy a tókiói *Nihonbashit* ábrázolja-e. (Az utóbbiról van szó.)

A japán nép és ország másik elnevezése, a fentebb említett WA 倭 ~ 和 sem belső elnevezés, pl. *wa-ei jiten* 和英辞典 'japán-angol szótár'. Régi kínai szövegekben a japánokra a 倭 *wa* írásjegy utal, amely a *Dalok könyve* c. kínai versgyűjteményben is előfordul: szokásos jelentései 'hajlott; alázatos, engedelmes; törpe'.¹⁷ A Tang-korban (618-907) a japán írástudók kérésére a *wa* szót, a 倭 írásjegy jelentését megszépítendő,

¹⁵ *Nippon* régi kínai hangalakja [niətpuən].

¹⁶ A *Kokuritsu Kokugo Kenkyūjo* (国立国語研究所, Nemzeti Nyelvi Kutatóintézet) felmérése (*Asahi Shinbun* 2005. május 3.).

¹⁷ A 倭 *wa*, kínai *wō* < *wá*, japán olvasat: *yamato*. *Dalok könyve*, *Shī jīng* 詩經 162 ('kanyargós' [út]). A 倭 a *Shuōwén Jiězì* 說文解字 szótár szerint 順兒 *shùn'ěr* 'alázatos' (i. sz. 121). A kínai 倭 'törpe' szó (pl. *wō-hémǎ* 倭河馬 'törpevíziló' stb.) összefügg az 矮 *ǎi* 'törpe' írásjeggyel.

a 和 'harmónia, béke' írásjeggyel kezdték írni (757 után). A régi, pejoratív írásmód csak olyan történeti kifejezésekben maradt meg, mint pl. a kínai *wōkòu* 倭寇 (j. *wakō*) 'japán kalózok', más esetben a 和 'harmónia' írásjegy használatos: *washoku* 和食 'japán ételek', *washitsu* 和室 'japán szoba', *wa-kon kan-sai* 和魂漢才 'japán szellemmel párosult kínai tudás'. Ma már kevesen tudják, hogy a 'harmónia' — amelyről illik tudni, hogy a japán kultúra legfőbb jellemzője — egy ravasz grafikai csel következtében vette fel a 'japán' jelentést (Carr 1992, Nakagawa 2003).

A harmadik megnevezés, a japán etnikum / régió egy részének belső elnevezése a YAMATO 大和, amely talán azonosítható az imént említett *Yamatai* 邪馬台 királyság nevével. A *yamato* szó a japán szellemiséget, a *yamato-damashii* 大和魂 fogalmát asszociálja, de felidézheti akár az 1945-ben elsüllyesztett *Senkan Yamato* 戦艦大和 cirkálót, vagy akár a *yamato minzoku* 大和民族 'japán nép', a *yamato nadeshiko* 'bájos japán virágszál', a *yamato kotoba* 大和言葉 'ösi japán szó' kifejezéseket és a kínaitól a 15. századtól kezdve stilárisan is elkülönülő japán festészetet is — *yamato e* 大和絵.

2.3. Nyelv, lélek, filozófia

Úgy tűnhet, hogy a *yamato-damashii* lényegéről, az ősi japán szellemiségről való elmélkedés nem különbözik az orosz vagy akár a magyar lélek misztériumáról szóló beszédmodtól. A mély és úgymond minden mástól oly különböző japánságról szóló közbeszéden már a modern japán irodalom első mestere, Natsume Sōseki (1867-1916) is ironizált a *Macska vagyok* c. regényében. A japán szellem átjárja az újságírót, Tōgō admirálist, a halaskofát, a csalót, a zsebtolvajt és a gyilkost. Átkel a tengeren. Előadásokat tartanak róla, bár még senki se látta. Nem tudjuk, hogy három- vagy négyszögletű-e, de annyi biztos (hiszen szellemről van szó), hogy a kontúrjai elmosódnak: olyan szörnylény lehet talán, mint a nagyorrú tengu a mesében.¹⁸

Kétségtelen, hogy a néplélek egyediségéről szóló diskurzust szinte bármelyik kultúra tudományos folklórából ismerhetjük (vö. „Dosztojevszkijt igazán csak mi oroszok érthetjük”). Az ilyesféle felfogás szerint a kultúra és mentalitás nem is elsajátított társadalmi tudás, hanem inkább valamiféle biológiai vagy genetikus örökség. Mint fentebb említettem, a japánságról szóló nemzeti diskurzus sajátos vonása az, hogy „a vérben és a génekben kódolt” szellemiség megformálója végső soron a japán nyelv. A MENTALITÁSFORMALÓ NYELV tézisének számos megjelenési formája közül elég most az egyik népszerű elméletre utalni, amely Tsunoda Tadanobu (1926-) orvosprofesszor

¹⁸ Natsume Sōseki 夏目漱石 *Wagahai wa neko de aru* 吾輩は猫である. 1905-1907, VI. fejt.

névéhez fűződik. Szerinte a japán ember agyának sajátos szerkezetét a japán nyelv alakítja ki. Az emberi agy olyan, mint a számítógép: különféle operációs rendszerek léteznek, és ha az agyat japánra vagy egy polinéz nyelvre „formattálják”, akkor annak a reakciói alapvetően el fognak térni a más nyelvre formált agy reakcióitól.¹⁹

Tsunoda professzor szerint a japán kommunikáció inkább érzelmek, mint információk cseréje: olyan, mint az állatok jelzései, vagy mint a madárdal. A japán társalgás ezért kevésbé racionális, mint a más nyelveken való kommunikáció. A professzor továbbá azt fejtegeti, hogy a bal félteke dominanciája 6-9 év között alakul ki a japán beszélőknél. Ezért, ha egy japán gyereket kilenc éves kora előtt idegen nyelvre tanítanak, akkor az csak megzavarja őt, és a tanulás nem is lesz hatékony, mivel „az agyat átkapcsoló mechanizmus” [?] még nem alakult ki. Tehát a nyelvtanulást 10-12 éves kor előtt nem érdemes elkezdni.

A természet hangjait, a madárdalt, az esőcseppek kopogását, a szél süvítését, a nevetést és a sírást a japán agy bal féltekéje dolgozza fel, míg más nyelvek beszélőinél ez a jobb féltekében történik: a japánok túlságosan megterhelik a bal agyféltekéjüket, így a japán nyelvre formázott agy könnyen fárad. A nyugati és a kínai hangszeres zene hallgatása pihenteti a japán agy bal féltekéjét, mert a jobb félteke dolgozza fel azt, de a japán hangszeres játékok nyugati és a hagyományos japán zene feldolgozása a bal féltekében történik, tehát nem pihenteti a japán agyat.

A laikust biztosan lenyűgözi Tsunoda művének impozáns és kísérleti adatokkal bőségesen illusztrált, mintegy 700 oldalas anyaga — nem is beszélve ama boldogító tudatról, hogy egy patinás orvosgyetem neves professzorának a munkáját olvassa. Számomra azonban a bőkezűen elének tárt részletek tömegéből nem kristályosodik ki az a következtetés, hogy a japán agyat a japán nyelv „formattálja”. És bár nem merném kétségbe vonni Tsunoda professzor úr állítását, hogy Beethoven IX. szimfóniájának bambuszfurulyán és japán kisdobon való megszólaltatása fárasztotta a japán kísérleti személyek agyát, azt azért cáfolnom kell, amit Tsunoda a japán gyermek „túl korai” idegennyelv-tanulásának állítólagos problémájáról ír. Nem tudom azt sem, mit jelent, hogy a japán társalgás inkább érzelmek, mint információk cseréje, viszont azt tudni vélem, hogy Tsunoda professzor empirikus vizsgálati eredményeinek semmi köze nincs azokhoz a spekulációkhoz, amelyeket alátámasztani lennének hivatottak.

Ha elhisszük, hogy vannak mélyen japán dolgok, amelyek léte egyenest a japán agy fiziológiájából következik, akkor nem lepődhetünk meg azon a másikon, nem kevésbé kedvelt közhelyen, hogy a japán kommunikáció inkább „érzelmek áramlása”, kétértelmű és homályos, azaz nem „ridegen racionális” valami. A szavak (japánul: *kotoba*) a bájos népetimológia szerint csupán „a dolgok peremén” (*koto no ha*) létező

¹⁹ Tsunoda Tadanobu 角田忠信 könyve: Tsunoda (1978-85)

dolgok. A japánok ugyanis állítólag szinte szavak nélkül is értik egymást. A nyelvről szóló írásokban számos japán és nyugati tudós értekezik arról, hogy a japán társalgásban minden körvonalazatlan és befejezetlen marad, s így a japán ember megnyilatkozásai olyan titokzatos és mély esztétikai minőséggel rendelkeznek, mint egy sivár kökert, mint egy hiányzó szó, vagy mint egy odagondolt ecsetvonás. A japán társalgás persze néha valóban homályos és kétértelmű, amiként néha meg épphogy markáns és kínosan pontos: ez a nyelv adottságaitól alighanem sokkal kevésbé függ, mint a beszélők szándékától. A HOMÁLYOS JAPÁN NYELV (j. *aimai-na nihongo*) közhelye azért tartja magát ily vitézül a közbeszédben, mert egyes szakemberek is lelkesen szajkózzák ezt.²⁰

Valójában az ún. „lesüllyedt kultúrjavak” egyikéről, bizonyos zen buddhista tanítások vulgarizálásáról van itt szó. A zenből ered ugyanis az a gondolat, hogy a befejezetlenségben, a hiányban potenciális érték rejlik, mert a szemlélőben ennek láttán kreatív erő szabadul fel. Yoshida Kenkōnak, a 14. század első felében alkotó írástudónak a *Tsurezuregusa* c. esszégyűjteményében például azt olvashatjuk, hogy a befejezetlenül hagyott dolgok érdekesek, mert magukban rejtik a növekedés és kibontakozás esélyét.²¹

Szintén a zenből ered a NYELV KORLÁTAINAK hangsúlyozása: a mester tanításának része az, hogy kiszakítsa, mintegy „kisokkolja” a tanítványt a hétköznapi gondolkodás kategóriáinak, a nyelv kliséinek a börtönéből. A „szívek” (lelkek, elmék) közötti, szavak nélküli, telepatikus kommunikációt jelölő japán kifejezés, az *ishin-denshin* már egy 1004-ben kiadott kínai *chán* (japánul *zen*) buddhista életrajzi gyűjteményben is előfordul.

Ritkább ma a hétköznapi nyelvben a hasonló értelmű *furyū monji* kifejezés, amely szintén a megértésnek a szavaktól független voltára utal. Zōng Mì (japánul Shūmitsu) írja a zen forrásának bevezetőjében 833 körül: „A Tan a lelkemben van, lélektől lélekig vezet az útja — túl a szavakon és leírhatatlanul”.²² A *Kapujanincs átjáró* című, 13.

²⁰ Az egyes nyelvek természetéről való elmélkedés mindenütt közkedvelt, pl. Goethe *Wilhelm Meisterében* (5. fej.) valaki azt állítja, hogy a francia nyelv csalárd (*perfide Sprache*), és ezért féligazságok, torzítások és hazugságok kifejezésére különösen alkalmas.

²¹ Yoshida Kenkō 吉田兼好. *Tsurezuregusa* 徒然草. Donald Keene ford. 1967. Korábban Agnes Repplier (1893) és George Sansom (1911) lefordították angolra. Idézett hely a 82. esszében: し残したるを、さて打ち置きたるは、面白く、息延ぶるわざなり。

²² A *lámpás továbbadásáról* szóló *Jingde-kori feljegyzés* (景德傳燈錄 *Jingde chuándēng lù*) egy *chán* (zen) 禪 klasszikus. „Telepatikus közlésre” utaló kifejezések: *ishin-denshin* 以心伝心. *Furyū monji* 不立文字. ♦ Guīfēng Zōng Mì (圭峰宗密 780-841) 禪源諸詮集都序 *Chányuán zhūquánjīdōu xù*. Idézett hely 卷上一: 法是我心、故但以心傳心、不立文字。

századi zen gyűjteményben is előfordul ez a kifejezés — a megértés és megvilágosodás nyelven túli voltáról szóló, híres passzusban²³ (alább Miklós Pál fordítása után az eredeti kínai szöveg áll):

Egyszer, amikor a Keselyűcsúcson prédikált Sákjamuni Buddha, fölemelt és magasra tartott egy szál virágot. A gyülekezet elnémult. Egyedül az érdeemes Kasjapa mosolyodott el. Buddha így szólt: Birtokomban van a kosár; az Igaz Tan Tükre, a Nirvána csodás eszméje, az igazi lét, a formátlanság formája, a titkos Tanhoz vezető kapu — mind túl a szavakon és leírhatatlanul. Ezt hagyom örökül Mahá-Kasjapára.

世尊昔在靈山會上。拈花示衆。是時衆皆默然。惟迦葉尊者破顏微笑。世尊云。吾有正方眼藏。涅槃妙心。實相無相。微妙法門。不立文字。教外別傳。付囑摩訶迦葉。

Az ilyesféle példák szaporíthatók: Kawabata Yasunari (1899-1972) is az irodalmi Nobel-díj átvételekor tartott beszédében arról beszélt, hogy a zen tanítványt a mesterrel való párbeszéd és a szent iratok tanulmányozása kalauzolja a megvilágosodás felé, de az érvelés helyett az intuíción van a hangsúly, mert a megértés belső dolog: az igazság a szavakon túl van.²⁴

A nyelv korlátairól szóló diskurzus a japán kultúrában is jól megfér a szavak mágikus erejéről való beszédmóddal. Japánul egyébként a *koto* két jelentésű: 事 'dolog' és 言 'szó'.²⁵ Régi japán szövegekben még fel is cserélik néha a 'szó' és a 'dolog' kínai írásjegyét.

A szavak erejébe vetett hit jelentősége azonban más a japán kultúrában. A régi Japánban számos tabuszt pótló kifejezés létezett. Az IMIKOTOBA 忌み言葉 terminus három értelemben használatos: jelentheti magát a helyettesítést, a helyettesített vagy a helyettesítő szót. Egykor a vadászok és szénégetők nyelvében a *yama-oyaji* 'hegyi bácsika' helyettesítette a *kuma* 'medve' szót, míg a *hebi* 'kígyó' helyett a *naga-mono* 'hosszú jószág', *kuchi-nawa* 'szétrohadt kötél' szavakat használták. Az est

²³ Wúmén (13): *Wúmén guān* 無門関 (j. *Mumon kan*). 世尊拈花, 第 6 則. Miklós Pál ford. *Kapujanincs átjáró*. Budapest: Helikon, 1987: 52.

²⁴ Kawabata Yasunari 川端康成. 論理よりも直観です。他からの教へよりも、内に目ざめるさとりです。真理は、「不立文字」であり「言外」にあります (Kawabata 1968: 55 [=23]).

²⁵ Akárcsak a bibliai héberben a *dabhar* דָּבָר. Mózes nem volt a *szavak embere* (אִישׁ דְּבָרִים 'ish dvarim, Exod. 4.10) és nem szabad az Úrnak áldozni a tökéletlen állatot, a *rossz dolgot* (דָּבָר רָע *davar ra*, Deut. 17.1).

leszállta után a *nami-no-hana* 'hullámvirág' kifejezést használták a *shio* 'só' helyett (ez ugyanis a *shi* 'halál' szóhoz hasonló) stb. Bizonyos tevékenységekre, illetve időszakokra különféle nyelvi tabuk vonatkoztak. Sokszor a tabu hatására kihalt szót már nem lehet rekonstruálni, vö. *farkas* (< farkas állat), *medve* (szláv *medvědъ*, tkp. „méz-evő”), japán *ōkami* 'farkas' < ójapán *opo-kami* 'nagy isten'. Szintén imikotoba a nyelvjárásokban és helynevekben élő *oinu* ~ *oino*, vö. *Oinokawara* ~ *Oinukawara*, *Oinomori*, *Oisaka*. Ezeket a helyneveket a 'farkas' írásjeggyel írják, az etimológiához vö. *inu* 'kutya'.²⁶ Máig élő TABU például az, hogy az esküvői fogadáson mondott beszédben tilos használni kedvezőtlen előjelű kifejezéseket, 'eltörik, elvág, elszakad' jelentésű igéket, ismétlődést kifejező határozókat (pl. *tabi-tabi* 'néha-néha'). Az esküvői vendégeket ellentétes értelmű kifejezéssel bocsátják az útjukra: *O-hiraki ni itashimasu* お開きに致します 'Ezennel tisztelettel megnyitom [az összejövetelt]', valójában ezzel a mondattal épphogy berekesztik az összejövetelt.

Érdekes jelenség a mágiával összefüggésben a KOTODAMA, a szószellem létének a feltevése, a japán szavak spirituális erejében való hit. A szószellemtan (*kototama-gaku*) szerint „minden létező dolgok” (*shinrabanshō*) rendező elve a japán szótagábécé ötven hangja.²⁷ Az a fordulat, hogy Japán „a kotodama boldogságának országa” (*kotodama no sakiwau kuni*) állandósult szószerkezetté vált (párnaszó, azaz *makura-kotoba* 枕詞 ezeknek a neve). Az említett kifejezést egykor 'Japán' jelentésben is használták, akárcsak a *Shikishima* 磯城島 (敷島) megnevezést. A *kotodama no sakiwau kuni* fordulat a 8. századi *Manyōshū* c. versgyűjteményben is előfordul — Kaki-no-moto no Hitomaro költeményében: 'Shikishima, Yamato országa a szavak/dolgok szelleme által áldott ország, igazi jószerencse kövesse'.²⁸ A kotodama megjelenik a nemzeti szellem ápolását és épülését célzó művekben, pl. *A nemzettest alapvetése* c. minisztériumi kiadványban is, amely szerint a kotodama az igaz szó és a tett harmóniája (*Kokutai no hongī* 国体の本義, Monbusho 1937/1985: 63, I. k., 4. fej. 和とまこと).

A hagyományos japán gondolkodásban központi jelentőségű tehát az a gondolat, hogy japán nyelv *spirituális képződmény* (szemben a franciával, az angollal és más effélékkel, amelyek csak afféle *nyelvek*). A japán nyelv alakítja a japán ember lelkületét. A japán nyelv ezoterikus felfogása ma is él a közgondolkodásban, de a nyelv tudatformáló szerepéről való diskurzus a tudományos gondolkodástól sem idegen.

²⁶ A helynevek írása: 狼河原 *Oinokawara* / *Oinukawara*, 狼森 *Oinomori*, 狼坂 *Oisaka* stb.

²⁷ vö. Miller (1977), Hirakawa (1981) és Kamata (1990). A *kotodama* írásmódja 言霊 (néha 言魂), *kototama-gaku* 言霊学. *Shinrabanshō* 森羅万象 'a létező dolgok'.

²⁸ *Manyōshū* 万葉集 13.3254 Kaki-no-moto no Hitomaro 柿本人麻呂 id. hely: 志貴嶋 倭國者 事靈之所佐國叙 真福在與具 *Shikishima (no) / Yamato (no) kuni wa / kotodama no sakiwau kuni zo / ma-sakiku ari koso*.

Ueda Kazutoshi (上田万年, 1867-1937), a már említett japán nyelvtudós is értekezett a nyelv és a nemzet viszonyáról. Szerinte a japán nyelv a szellemiség vérárama, amely formálja és összetartja a japán nemzetet (*nihongo wa nihonjin no seishinteki ketsueki nari* 日本語は日本人の精神的血液なり Ueda [1895a] 2011: 9-25).

Érdekes tény, hogy a Meiji-kor reformer gondolkodói közül sokan aggódtak: alkalmas-e egyáltalán egy olyan ősi organizmus, mint a japán nyelv, a modern gondolatok hordozására és kifejezésére. Mori Arinori (森有礼, 1847-1889) például 1872 májusában levelet írt William D. Whitneynek, a Yale Egyetem professzorának, amelyben egyenesen arról kérdezte a szanszkrit és az összehasonlító nyelvészet világhírű tudósát, hogy van-e esélye annak, hogy Japánban az angol nyelv egyszerűsített és racionálisabbá tett változata lépjen a modern kor igényeinek nem megfelelő japán nyelv helyébe (Mori 1998.II: 51-57).²⁹ Whitney válaszában azzal érvelt, hogy inkább talán a japán nyelvet kellene az európai fonetikus írással alkalmas médiummá tenni, nem fölülről ráerőltetni a köznépre egy nyelvet, amellyel az amúgy sem tudna azonosulni, hiszen a tömegeket főként az anyanyelven lehet megszólítani. Viszont az angol nyelv eredeti formájában való elsajátítását hasznosnak ítélte: szerinte a japánra úgymond káros és sajnálatos (harmful and regrettable) hatást gyakorló kínai helyébe az angolnak kellene lépnie. Az pedig majd eldől egy alulról jövő, szerves folyamatban (organic process, from below), hogy szükséges-e a nyelvek helycseréje (szövege: Mori 1873: 144-153).

A japán nyelv lecserélése egy habókos reformer ötletének tűnhet, de más prominens japán személyiségek is tettek olykor hasonló javaslatot (Heinrich 2004a). Talán nem is volt annyira elképesztő idea a japán helyett az angol nyelv használatát javasolni abban az időben, amikor egy szemhunyasnyi idő alatt kifordult a sarkából a világ: megváltozott a kalendárium, a ruházat, a hajviselet, bárki eladhatta a birtokát, és még a szerzetesek is megházasodhattak. Tokugawa Yoshinobu (1837-1913), a visszavonult utolsó shógun, pedig a solymászat helyett immár két új hobbijának hódolhatott: a biciklizésnek és a festegetésnek. „Ha festek, arra gondolok, hogy jó volt abbahagyni a shógunságot” — mondta egy alkalommal hű emberének, Nakajima Shōtarōnak.³⁰

²⁹ „The spoken language of Japan being inadequate to the growing necessities of the people of that Empire, and too poor to be made, by a phonetic alphabet, sufficiently useful as a written language, the idea prevails among many of our best educated men and most profound thinkers, that, if we would keep pace with the age, we must adopt some copious, expansible and expanding European language, print our laws and transact all public business in it, as soon as possible, and have it taught in our schools as the future language of the country, to the gradual exclusion of our present languages, spoken and written.”

³⁰ 中島鍬次郎, más néven Nakajima Gyōzan 中島仰山, festő és fotográfus.